

Uit

NORGES
ARKTISKE
UNIVERSITET

Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning –

Institutt for historie og religionsvitenskap

Jødeaksjonene i Tromsø.

Planlegging og gjennomføring.

Gunhild Mork

Masteroppgave i historie ved lektorutdanninga HIS-3980

Mai 2015

INNHALDSFORTEGNELSE

1	Innledning.....	7
1.1	Problemstilling.....	9
1.2	Avgrensning.....	10
1.3	Arkivsituasjon.....	10
1.4	Forskningsfront.....	11
1.5	Kilder og metode	13
2	Jødene i Tromsø	17
2.1	Familien Caplan.....	17
2.2	Familien Fischer	18
2.3	Zemack Resnick	19
2.4	Familien Sakolsky	19
2.5	Familien Shotland.....	20
2.6	Familien Smith	21
2.7	Familien Klein	21
2.8	Familien Skouge	21
2.9	Familien Goldmann	22
3	Bakgrunn for jødeaksjonene.....	23
3.1	Hvilke instruksjoner lå til grunn for aksjonene i Tromsø?	23
3.2	Lovbestemmelser og forskrifter.....	24
3.2.1	Inndragning av radioapparater	24
3.2.2	Oversikt over jødisk eiendom	24
3.2.3	Jødenes legitimasjonskort stemples med rød J	24
3.2.4	Spørreskjema for jøder bosatt i Norge	25
3.2.5	Meldeplikt for jøder	25
4	Jødeaksjonene.....	27

4.1	Jødeaksjonen i Tromsø 18. juni 1941	27
4.1.1	Arrestasjonene	27
4.1.2	Beslaglagte jødiske forretninger	31
4.2	Jødeaksjonen 26. oktober 1942	32
4.2.1	Arrestasjonene	33
4.2.2	Likvideringen av jødisk formue	35
4.3	Jødeaksjonen 26. november 1942.....	38
4.3.1	Likvideringen av jødisk formue	40
4.4	Hva skjedde med jødene som ikke ble arrestert?	42
4.4.1	Familien Skouge.....	42
4.4.2	Familien Fischer	43
4.4.3	Familien Caplan	44
4.4.4	Familien Smith	45
4.4.5	Familien Goldman.....	45
4.4.6	Familien Klein.....	46
4.4.7	Familien Sakolsky	46
4.4.8	Zemack Resnick	46
4.4.9	Familien Shotland	47
5	Didaktisk perspektiv	49
5.1	Hva er didaktikk?.....	49
5.2	Fagdidaktikk	49
5.3	Hva er jødeaksjonen?.....	50
5.4	Hvorfor er jødeaksjonene relevant for undervisning?	51
5.5	Hvordan kan det undervises i jødeaksjonene?.....	56
5.5.1	Minnesteder	56
5.6	Utfordringer i skolesituasjonen	57
6	Konklusjon	61

7	Referanser.....	63
7.1	Litteratur	63
7.2	Utrykte kilder.....	63
7.3	Webografi	64
7.4	Nyhetsartikler	66
7.5	Annet	66

FORORD

Takk til veileder Fredrik Fagertun for gode innspill og kommentarer, og til Solbjørg E. Fossheim for hjelp på Statsarkivet i Tromsø. Jeg vil også rette en takk til forfatter Henrik Broberg for velvillighet til å svare på spørsmål, og for å ha delt av sin kunnskap på området. Til slutt vil jeg få takke mine kjære foreldre, pappa, fordi du alltid har tid og er en villig sparringspartner. Mamma, for din oppmuntring og kjærighet, selv om du ikke lenger er her blant oss, vil din kjærighet alltid forbli i mitt hjerte.

Gunhild Mork

Mai 2015

1 INNLEDNING

Holocaust er et mye omtalt emne internasjonalt, og de siste tiårene har forskningen på temaet økt. Det er også blitt skrevet en rekke bøker om jødeutryddelsen, i tillegg til flere filmatiseringer, den mest kjente er *Schindlers Liste* fra 1994 av Steven Spielberg. Drapene på mer enn seks millioner jøder står uten sidestykke i verdenshistorien, og skyggende fra fortiden gjør seg igjen gjeldene i dag, med terroren i Frankrike og Danmark friskt i minne. Før vi går inn på jødeaksjonene i Norge, skal vi ta et blick på situasjonen ute i Europa i forkant av begivenhetene. Situasjonen for jødene i Europa ble gradvis dårligere utover på 1930-tallet, og da nasjonalsosialistene kom til makten i 1933 i Tyskland, endret forholdene seg raskt.¹ Omkring 2000 antijødiske lover og forordninger ble utformet for å gjøre Tyskland rent for jøder. Nürnberg-lovene fra 1935 er de mest kjente, som forbød ekteskap og seksuelle forbindelser mellom *ariske* og jøder for å holde den ariske rase ren. Disse lovene bygde på raseteorier som plasserte ulike raser i et hierarkisk system, med den ariske rase øverst, og jødene på bunnen. I 1938 strammet grepet om jødene seg ytterligere, først på sommeren dette året da jødiske butikker ble tilgriset og gjennom aksjonen *Arbeitsscheu Reich* («arbeidssky rik»), da kriminelle og asosiale jøder ble arrestert.² Under krystallnatten senere samme år ble jødiske synagoger, butikker og leiligheter ødelagt, og natten mellom 9. til 10. november ble omkring 100 jøder drept.³ Dette var opptakten til en omfattende deportasjon av jødene i Tyskland, som til sist førte dem i gasskamrene. Utviklingen når det gjelder jødernes rettigheter i Tyskland på tretti-tallet er dekkende for praksisen i de andre tyskokkuperte land i Europa, i forhold til innskrenkning av sosiale og økonomiske rettigheter, om de enn tok en annen form eller rekkefølge. Noen få land skiller seg ut, som Bulgaria og Danmark, hvor de fleste av jødene ble reddet.⁴

¹ <http://www.hlsenteret.no/kunnskapsbasen/folkemord/folkemord-under-nazismen/holocaust/tyskland-1933-1939/jodeforfølgelsene-i-tyskland-1933-1939.html> 13.03.2015

² Ibid.

³ Ibid.

⁴ <http://www.folkemord.no/Tyskland-Joder/5279/6112> 13.03.2015

Da Nazi-Tyskland okkuperte Norge våren 1940 bestod den jødiske minoriteten i Norge av rundt 2100 mennesker.⁵ Av disse ble 772 deportert, mens rundt 1300 klarte å flykte, lå i dekning eller satt i fangenskap til krigen var over. Majoriteten av jødene bodde i Oslo eller Trondheim, hvor det også var egne jødiske synagoger. Et mindretall var spredt rundt om i andre norske byer og tettsteder.⁶ I Tromsø bestod den jødiske minoriteten av rundt åtte familier ved inngangen til 1940-tallet, flere av dem hadde flyktet fra pogromene i Russland og Øst-Europa og slått seg ned i byen i begynnelsen av 1900-tallet.⁷

Våren 1940 ble jødiske organisasjoner i Norge kontaktet av tyske myndigheter og oppfordret til å utlevere medlemslister, og da Tysklands invasjon av Norge var et faktum, endret forholdene seg sakte men sikkert for de norske jødene. Okkupasjonsregimet i Norge kom med flere tiltak og innskrenkninger, radioapparat ble inndratt allerede i mai 1940, og i januar 1942 kom kravet om at alle måtte ha en «J» stemplet i legitimasjonspapirene.⁸ Like etter ble jødene pålagt å fylle ut spørreskjemaer, noe som letnet arbeidet for myndighetene da jødeaksjonene senere ble gjennomført.⁹

Den direkte foranledningen til de nasjonale jødeaksjonene var en hendelse der en grensepolitimann ble skutt under en flyktningstransport på Halden-toget 22. oktober 1942. En flyktninggruppe på ti, hvorav ni var jøder ble oppdaget, og grensepolitimannen ble skutt i forsøket av en grenselos. Dette gav nazi-styret den muligheten de hadde ventet på, jødene fikk skylden for drapet, og jødeaksjonen ble satt i gang den 26. oktober 1942.¹⁰ Alle jødiske menn over 15 år ble arrestert og innbrakt, og alle jøddinner ble pålagt daglig meldeplikt fra denne datoen. Samtidig ble loven om inndragelse av jødiske formuer innført. De fleste gjenværende jødene i landet ble arrestert henholdsvis 25. og 26. november, jøder boende utenfor Oslo ble arrestert én dag før jødene i hovedstaden.¹¹ Disse to aksjonene var imidlertid ikke de første i

⁵ HL-senteret 2011. *Deportasjon av de norske jødene*.

<http://www.hlsenteret.no/kunnskapsbasen/folkemord/folkemord-under-nazismen/holocaust/norge/deportasjonen-av-de-norske-jodene.html> 29.11.2014

⁶ Broberg, Henrik 2014. *Da byen ble stille*: 22; 318-319

⁷ Broberg 2014: 22; 318-319

⁸ <http://www.hlsenteret.no/kunnskapsbasen/folkemord/folkemord-under-nazismen/holocaust/norge/deportasjonen-av-de-norske-jodene.html> 29.11.2014

⁹ Ibid.

¹⁰ <http://www.hlsenteret.no/kunnskapsbasen/folkemord/folkemord-under-nazismen/holocaust/norge/deportasjonen-av-de-norske-jodene.html> 13.03.2015

¹¹ Ibid.

Norge. Statsløse jøder i Oslo, og jødene i Nord-Norge ble arrestert noen få dager før Operasjon Barbarossa, noe jeg skal gå mer inn på senere i oppgaven. Under unntakstilstanden i Trøndelag i begynnelsen av oktober 1942 ble mannlige jøder over 16 år arrestert og satt på Falstad fangeleir utenfor Levanger. Den første jødeaksjonen fant altså sted allerede i juni 1941, selv om jødeaksjonene som ble gjennomført kollektivt i landet 26. oktober og 25. og 26. november 1942 er de mest kjente, og de vi gjerne først assosierer med begrepet jødeaksjonen.¹²

Aksjonene i Tromsø foregikk over en lengre tidsperiode. Allerede 18. juni 1941, fire dager før Hitlers invasjon av Sovjetunionen, ble nesten alle jødiske menn i Nord-Norge arrestert og plassert på Sydspissen fangeleir.¹³ Bakgrunnen for dette trekket er trolig sammensatt, tysk mistenksomhet mot «russerjøder», som kunne utgjøre en fare ved en eventuell sovjetisk offensiv i Finnmark var en grunn. En annen grunn kan ha vært en tysk forestilling om at «Sions Vise» faktisk var reelt, og at jødene søkte verdensherredømme. Jødiske fanger kunne i så måte holdes som «gisler» som denne sammensvergelsen ville søke å frigi.¹⁴ De jødiske menn som ble arrestert juni 1941, ble etter hvert satt til tvangsarbeid forskjellige steder i Norge og ble holdt fanget frem til de ble deportert.¹⁵ Resten av tromsøjødene ble tatt i ulike aksjoner høsten 1942 mens et mindretall klarte å flykte eller unngikk å bli tatt.¹⁶

1.1 PROBLEMSTILLING

Den overordnede problemstillingen for oppgaven er **Jødeaksjonene i Tromsø; planlegging og gjennomføring**. Jeg har tatt utgangspunkt i følgende underproblemstillinger:

- Hvilke instruksjoner lå til grunn for aksjonene i Tromsø?

Hvor kom initiativet til jødeaksjonene i Norge fra? Hvilke lovbestemmelser og forskrifter la grunnlaget for arrestasjonene? Hvorfor ble de mannlige jødene i Tromsø arrestert allerede i juni 1941? Hvor kom ordren fra?

- Hvordan ble aksjonene organisert og gjennomført?

¹² Ibid.

¹³ Broberg 2014: 170-173

¹⁴ Michelet, Marte 2014. *Den største forbrytelsen*: 145

¹⁵ Michelet 2014: 145; Broberg 2014: 182

¹⁶ Broberg 2014

Hvem organiserte jødeaksjonene? Hva skjedde under de forskjellige aksjonene? Hvordan foregikk arrestasjonene? Hvor ble jødene internert mens de oppholdt seg i Tromsø? Hvordan ble de behandlet?

- Hvem utførte oppgavene knyttet til jødeaksjonen?

Var det norsk eller tysk politi som utførte arrestasjonene? Hvem var involvert i de ulike delene av prosessen?

1.2 AVGRENSNING

Geografisk retter fokuset seg mot jødene som bodde i Tromsø by, jødene ellers i Nord-Norge vil bli nevnt der det er naturlig. Hovedformålet med oppgaven er å undersøke de ulike jødeaksjonene som rammet byen i løpet av krigsåra, og forhåpentligvis bidra med ny kunnskap på feltet. I den didaktiske drøfter jeg hvorfor jødeaksjonene er relevant i historiefaget i skolen, og jeg ser også på enkelte etiske utfordringer ved undervisning i jødeaksjonene i skolen.

1.3 ARKIVSITUASJON

Når det gjelder krigen generelt, er arkivomfanget massivt. Det at landssviks-arkivene nå er åpent for offentligheten gjør at tilgjengelig materiale om krigen bare øker. Riksarkivet i Oslo er det arkivet som er i besittelse av flest dokumenter knyttet til jødeaksjonene generelt, og Tromsø spesielt. Statspolitiets arkiv (S-1329) inneholder en egen serie med tittelen Jødeaksjoner og reisekontroll. I Riksarkivet ligger også arkivet etter Statspolitiet avd. Tromsø (S-6089) med materiale fra 1941-1945.

Aktuelt materiale andre steder i Riksarkivet (RA) er arkiv S-1708 Sosialdepartementet, Våre falne. I serie Ee, boks nr. 171-197 som omhandler materiale på jøder i Norge ligger blant annet lister over jøder ordnet etter politidistrikt og mapper på enkeltjøder.¹⁷ S-1564

Tilbakeføringskontoret for inndratte formuer inneholder mapper på enkeltjøder, i forbindelse med det økonomiske oppgjøret etter krigen. I RA er andre aktuelle arkiv Oscar Mendelssohns

¹⁷ <http://arkivportalen.no/arkivportalen-web/side/arkiv/detaljer?arkivId=no-a1450-01000001379103> 30.11.2014

arkiv fra hans arbeid med verket *Jødernes historie i Norge*. Landssviks-arkivet er et annet hvor en gjennom landssviksaker og dommer kan finne materiale på jødeaksjonene.

I Statsarkivet i Tromsø finnes arkivet etter Troms politikammer og arkivet etter lensmannen i Tromsøysund 1839-1996. Det er dokumenter fra krigsårene som her vil være relevant.

Jødisk museum i Trondheim representerer både jødene i Nord- og i Midt-Norge, og opplyser i en mail ved Lise Rebekka Paltiel at deres kildemateriale på jødene i Tromsø i stor grad er bilder. De har enkelte dokumenter knyttet til skifterett av dødsbo etter krigen, men ikke informasjon om jødeaksjonene i Nord-Norge.¹⁸ Jødisk museum i Oslo skriver i en mail at deres materiale også i stor grad er bilder, som Henrik Broberg har benyttet i sin bok.¹⁹

Norges hjemmefrontmuseum har et mindre privatarkiv etter Oscar Mendelsohn, i tillegg har de enkelte tyske dokumentsamlinger som kan kaste lys over aksjonene i Norge. Men det er imidlertid liten sannsynlighet for at det finnes dokumenter som er knyttet geografisk til Tromsø, med mulig unntak av arkivet etter Mendelsohn.²⁰

1.4 FORSKNINGSPRONT

Ifølge Marthe Michelet er det først de siste tiårene at vi kan snakke om en reell Holocaust-forskning i Norge.²¹ Det er gjort noe forskning på området tidligere også, men den er dessverre sparsommelig. Eksempler på tidligere verk er Oscar Mendelsohns *Jødernes historie i Norge* fra 1986 og *Oss selv nærmest* av Per Ole Johansen utgitt i 1984.²² Aktuell litteratur på forskningsfeltet er bl.a.:

Henrik Broberg: *Da byen ble stille*. 2014

Jeg har brukt denne boken som et utgangspunkt for oppgaven, og den er den eneste som har hovedfokus på jødene i Tromsø. Broberg beskriver det jødiske samfunnet fra 1900-tallet og frem til andre verdenskrig i byen. Han tar for seg familiene som bodde i området, og går dypere inn i historien til flere av dem. Forfatteren henviser en del til mapper på tromsøjødene

¹⁸ Opplysninger i mail fra Jødisk Museum Trondheim ved Lise R. Paltiel 7. april 2015

¹⁹ Opplysninger i mail fra Jødisk Museum Oslo ved Sidsel Levin 6. april 2015

²⁰ Opplysninger i mail fra Norges hjemmefrontmuseum ved Frode Færøy 8. april 2015

²¹ Michelet 2014:7-8

²² Michelet 2014:7-8

i Riksarkivet, ellers er boken i stor grad basert på intervju og materiale utlevert fra slektninger og venner etter jødene.²³

Marte Michelet: Den største forbrytelsen. 2014

Dokumentarboken er et forsøk på å bøte på manglende forskning og litteratur på Holocaust i Norge. Michelet følger familien Braude, en «vanlig» jødisk familie i hovedstaden. Underveis blir en statspolitimann og gestapo-offiser flettet inn i fortellingen, som på hvert sitt vis vil spille en rolle i Braude-familiens skjebne. Boken tar for seg jødeaksjonene og deportasjonen av jødene i Norge generelt, men det meste av fokuset ligger på jøder i østlandsområdet. Kildemateriale som er brukt stammer fra arkivarbeid i både Oslo byarkiv, Riksarkivet og i Auschwitz, og samtaler med slektninger.²⁴ Michelets bok er aktuell fordi den beskriver jødeaksjonene i Oslo, og selv om hovedfokuset ligger her, skriver hun også litt om jødene i Tromsø, noe som er nyttig for min oppgave.

Kristian Ottosen: I slik en natt. 1995

I denne boken blir historien til jødene som ble deportert fra Norge fortalt. Jødeaksjonene og transporten til Auschwitz blir beskrevet. Ottosens bok er et oversiktsverk, med lister over deporterte jøder og registrerte kvinner og barn i Auschwitz. Forfatteren var selv fange i tyske konsentrasjonsleirer under krigen, og boken er basert på både gjeldene litteratur, Riksarkivet og intervju med overlevende. Relevansen her vil være den generelle historien om jødeaksjonene, som vil ha likhetstrekk med situasjonen i Tromsø. Lister med oversikter over jøder vil også være interessant.

Nils A. Ytreberg: Tromsø bys historie(bind III). 1971

Byhistorisk verk der jødenes skjebne blir nevnt, i motsetning til det nyere verket «Tromsø gjennom 10 000 år» fra 1995 av P. Christensen og G. Pedersen. Bindet kan bidra med lokalhistorisk informasjon, og er nyttig fordi det fokuserer på Tromsø, som jo er oppgavens avgrensning når det gjelder sted.

Oskar Mendelsohn: Jødernes historie i Norge gjennom 300 år. Bind II. 1986

Et omfattende standardverk som i andre bind tar for seg tiden fra 1940 og fremover. Spesielt interessant for min del blir det som er skrevet om jødeaksjonene i Norge, herunder Nord-

²³ Broberg 2014: 320-325, mange av henvisningene i Riksarkivet er til Tilbakeføringskontoret for inndratte formuer

²⁴ Michelet 2014: 9

Norge. Verket er bygd på en rekke kilder, men dyptgående studier av statspolitiets arkiv på «jødesaker» og rettsreferat fra oppgjørene etter krigen er noe av det som ligger til grunn.²⁵

Kjersti Dybvig: Jøder og politi i Stavanger. 2012

Dybvig tar opp spørsmålet: Hvordan og hvorfor skriver man noen ut av den norske historien?²⁶ Forfatteren hevder at «Vi har forskjøvet referansepunktet for Holocaust fra det lokale til det globale»²⁷, noe som gjør at jødene skrives ut av norsk krigshistorie, selv om de var sterkt tilstede i det lokale bybildet før folkemordet fant sted.²⁸

1.5 KILDER OG METODE

Målet for oppgaven var å finne ut mer om jødeaksjonene i Tromsø under andre verdenskrig. Perioden er avgrenset til 1940-1943, fra starten av den tyske okkupasjonen til 1943, da jødeaksjonene i Tromsø var over. Ganske tidlig i prosessen hadde jeg et møte med Henrik Broberg, forfatteren av dokumentarboken *Da byen ble stille* som handler om tromsøjødenes liv og skjebne i første halvdel av 1900-tallet. Det var for å forhøre meg om hvilke muligheter han så for videre undersøkelser på området. I samme tidsrom kontaktet jeg Byarkivet i Tromsø, og fikk opplyst at de hadde noen havnejournaler som kunne være av interesse, men ellers var mye av materialet deres usortert, og lite tilgjengelig av den grunn. I Statsarkivet i Tromsø fikk jeg tilgang til Troms politikammers arkiv og så på politijournaler for de aktuelle årene. Der fikk jeg også vite at Statspolitiet avd. Tromsøs arkiv var blitt flyttet til Riksarkivet. I slutten av februar dro jeg ned til Riksarkivet, Oslo for å undersøke arkivmaterialet etter S-6089 Statspolitiet i Tromsø, og arkivserien S-1329 Ga Jødeaksjonene, i Statspolitiet Hovedkontoret/ Osloavdelingens arkiv. Serien Ga Jødeaksjoner og reisekontroll omfattes i sin helhet av materiale på aksjonene i 1942 og registrering av jøder i tilknytning til dette (Ga 9-13), arrestasjoner og deportasjon (Ga 1-8) og mer generelle dokumenter vedrørende aksjonene (rapporter, sikring av jødiske pasienter, flyktede jøder med mer).²⁹ Særlig var stykkene på arrestasjoner av jøder utenbys interessante, men det fantes dokumenter på jøder fra Tromsø spredt over hele serien. I Statspolitiet avd. Tromsøs arkiv gikk jeg gjennom serie

²⁵ Mendelsohn, Oscar 1986. *Jødernes historie i Norge*: 11

²⁶ <http://www.pax.no/joeder-og-politi-i-stavanger.5602262-331601.html> 30.11.2014

²⁷ <http://www.pax.no/joeder-og-politi-i-stavanger.5602262-331601.html> 30.11.2014

²⁸ <http://www.pax.no/joeder-og-politi-i-stavanger.5602262-331601.html> 30.11.2014

²⁹ <http://arkivportalen.no/arkivportalen-web/side/arkiv/detaljer?arkivId=no-a1450-01000001379103> 30.11.2014

C Journaler, herunder Ca Brevjournaler og Cb justisprotokoller, hvor en av justisprotokollene inneholdt notater fra jødeaksjonene høsten 1942. Jeg gjennomgikk også deler av serien etter S-1708 Våre Falne-redaksjonen, og to enkeltstykker i Statspolitiet Hovedkontoret/Osloavdelingens arkiv: serie C, underserie Cb, stykke 49 og serie D, underserie Db, stykke 49. Disse journalstykkene inneholdt informasjon om overvåkningssak 5000/42 som omhandlet jødeaksjonene. I begynnelsen av mars undersøkte jeg også 7 arkivbokser(nr. 2374-2379 samt boks 2383) hos Statsarkivet i Tromsø, i Troms politikammers arkiv. Materialet i statsarkivet lå under *okkupasjonstiden 1939-1946* i katalogen, og hadde følgende innhold: arkivboks nr. 2374-2376 fangeprotokoll og forvarde eiendeler i Tromsdalen fangeleir 1941-1945, og boks nr. 2383 inneholdt kortregister over fanger i Tromsdalen fangeleir i perioden 1944-45, hvor ingen av de innsatte var jøder. Boks nr. 2377-2379 inneholder krigsbrev i perioden 1940-1945. Det som imidlertid er verdt å merke seg i denne sammenhengen er boks nr. 2378, som var merket med SS. Arkivboksen inneholdt både tyske og norske dokumenter knyttet til jødene i Tromsø, og har vært en viktig kilde i arbeidet med oppgaven.

Når det gjelder utvalg av kildemateriale, har jeg valgt arkivene etter Statspolitiet i Oslo og Tromsø, samt Troms Politikammer som mine primærkilder. Jeg har også gjennomgått deler av materialet etter Våre Falne-redaksjonen i Riksarkivet. Etter mitt syn er disse arkivene sentrale når det kommer til kildemateriale om jødeaksjonene i Norge, og til å bidra til å besvare problemstillingen. Jeg har imidlertid av begrensninger knyttet til tid og omfang ikke hatt mulighet til å gjennomgå kilder som landssviks-arkivene, havnejournaler i Byarkivet, arkiver etter Oscar Mendelssohn og lensmannen i Tromsøysunds arkiv i perioden 1839-1996, selv om de kunne hatt noe å tilføre til oppgaven. Når det gjelder serien Ga Jødeaksjoner i RA, har jeg gjennomgått alle stykkene i serien. Med bakgrunn i søk i arkivportalen, har jeg fått dekt det kildetilfanget som RA selv kobler opp til jødeaksjonene, med unntak av enkelte registre til materiale jeg har undersøkt, samt en enkeltmappe. Når det gjelder Troms politikammers arkiv, har jeg gått gjennom det aller meste av aktuelt kildetilfang etter mitt syn, kanskje med unntak av en journal for krigsbrev i perioden 1939-46. Krigsbrev for den samme perioden har jeg studert, så området skulle være dekket i utgangspunktet. Som sekundærkilder har jeg valgt Henrik Brobergs *Da byen ble stille*, Oscar Mendesohns *Jødernes historie i Norge* bind II, *I Slik en natt* av Kristian Ottosen, *Den største forbrytelsen* av Marte Michelet og Kjersti Dybvigs masteroppgave om Folkemordet i Rogaland.

Fordi mine kilder i hovedsak dreier seg om arkiv og sekundærlitteratur, vil det være naturlig å foreta en kildekritisk nærlesing av materialet. Jeg har derfor brukt en kvalitativ tilnærming til

kildene i form av teksttolking med fokus på tekst, opphavsperson og kontekst.³⁰ I arbeidet med arkiv og sekundærlitteratur, har jeg prøvd å finne frem til det beste kildetilfanget, og datere kildene. Et annet kildekritisk spørsmål har vært opphavsperson, jeg har prøvd å bestemme opphavsmiljøet.³¹ I arkivmaterialet har jeg tenkt over kildens ekthet, er dette et falsum eller et ekte dokument? Det viktigste spørsmålet jeg har stilt i forbindelse med kildene er hvilken kontekst materialet hører hjemme i. Når jeg har arbeidet med arkivmateriale fra 1940-tallet, må kilden tolkes språklig. Hva er det egentlig som står her? Enkelte ord var i bruk den gangen, som vi ikke har i språket vårt i dag. Hvilken mening har teksten, og er kilden brukbar for å besvare problemstillingen?³² Fordelen med kvalitativ metode er muligheten til å gå i dybden, samtidig er det kanskje ikke grunnlag på samme som i kvantitative undersøkelser til å trekke generelle slutninger. Kvalitativ metode og kildekritisk granskning har vært brukbare metoder for arbeidet med den primærkilden som arkivene er, i denne oppgaven. Ethiske problemstillinger knyttet til oppgaven er navngivelse av delaktige aktører i jødeaksjonene. Jeg har tatt den posisjonen at navn som går igjen i materialet knyttet til jødeaksjonene, kan navngis. Mitt mål er ikke å ta en offentlig skittentøysvask, men å bidra til at sannheten kommer fram. Navn som det ikke er nødvendig å publisere har jeg unnlatt å ta med, mens personer som gjentatte ganger kommer opp i arbeidet med arkivmaterialet, navngis. Personer som allerede er kjent i offentligheten gjennom andre publikasjoner, tas også med.

³⁰ Kjeldstadli, Knut 2010. *Fortida er ikke hva den engang var*: 184-187

³¹ Kjeldstadli 2010: 175

³² Kjeldstadli 2010: 180-181

2 JØDENE I TROMSØ

Den jødiske innvandringen til Norge kom i gang etter at «jødeparagrafen» i grunnloven ble fjernet i 1851. Henrik Wergeland var en av forkjemperne for å stryke siste del av paragraf 2, som i perioden 1814-1851 hadde følgende ordlyd: "*Jøder ere fremdeles udelukkede fra Adgang til Riget.*"³³ Det tok imidlertid flere år før det var et særlig antall innvandrere med jødisk bakgrunn. I 1866 var det bare 24 registrerte jøder som hadde bosatt seg i landet, og den første synagogen ble ikke etablert før i 1892.³⁴ Men med jødeforfølgelser som økte i intensitet og stor fattigdom i Øst-Europa, økte også strømmen av flyktninger som kom til Norge i starten av det 20. århundre. De fleste livnærte seg som handelsreisende, og den første jødiske kjøpmannen som slo seg ned i Tromsø var Daniel Caplan. Han kom til byen i 1910.³⁵ Henrik Broberg opplyser i sin bok *Da byen ble stille* at det fantes åtte jødiske familier ved inngangen til 1940-tallet, og det er med utgangspunkt i hans kartlegging jeg presenterer følgende familier og enkeltpersoner.

2.1 FAMILIEN CAPLAN

Daniel Caplan (f. 15/4-1870) kom fra Kurland, en del av datidens russiske imperium, men måtte som så mange andre flykte fra pogromene på slutten av 1800-tallet. Han etablerte seg som forretningsmann i Manchester, der han også fikk flere barn sammen med kona Anna Sara (f.1878). Etter hvert flyttet familien til Bergen, hvor Caplan åpnet forretning, før turen gikk videre til Trondheim.³⁶ Her ble familien værende noen år, mens Daniel forsøkte å finne en plass hvor de kunne slå seg ned permanent. Valget falt på Tromsø, og en stund levde han i en pendlertilværelse, før barna etter hvert kom flyttet nordover til ishavsbyen. Daniel bodde sammen med barna Jacob (f. 31/12-1903), Cecilie (f. 10/06-1906), Solly (f. 12/5-1908),

³³ Stortinget 2008. *Opphevelsen av Jødeparagrafen i Norges Grunnlov 1814 - 1851 - 2001. Kortfattet historikk og beskrivelse av dokumentasjonen.* <https://www.stortinget.no/no/Stortinget-og-demokratet/Historikk/Historisk-dokumentasjon/Jodeparagrafen/Innledning/> 13.04.2015

³⁴ Broberg 2014: 29

³⁵ Ytreberg, Nils A. 1962. *Tromsø bys historie*: 121

³⁶ Dybvig, Kjersti 2011. *Folkemordet i Rogaland*. Masteroppgave. Stavanger: Institutt for kultur- og språkvitenskap, Universitetet i Stavanger

Hertze (f. 18/6-1913) og Konrad Chone Moses (2/12-1922) i Tromsø.³⁷ Sønnen Pincus (f. 5/6-1910) flyttet til Oslo for å studere medisin, og kona Anna Sara døde i 1932 i Trondheim, og fikk derfor ikke oppleve hvordan det var å bo i Tromsø.³⁸

Caplan åpnet forretningen *Londoner-basaren* i Strandgata 34 i 1910, et magasin som solgte et bredt utvalg av varer, bl.a. manufaktur, glass- og stentøy, reiseeffekter og leketøy.³⁹ I 1934 kjøpte han tomten, og utover på 1930-tallet hadde butikken 5-6 ansatte. Den eldste sønnen, Jacob, flyttet raskt til Narvik og etablerte sin egen forretning *Caplans Magasin*.⁴⁰ Han giftet seg i 1936 med Sara Fischermann (f. 10/5-1916), og sammen fikk de barna Sammy (f. 3/3-1937) og Harry (f. 14/7-1939). Den andre av barna i Caplan-familien som flyttet fra Tromsø i 1930-åra, var datteren Cecilie, som giftet seg i København med Chajim D. Levin i 1933. Det er blitt sagt om Daniel Caplan at han var en vel ansett person i lokalmiljøet, som både var respektert for sin yrkesutøvelse, men ikke minst for sin medmenneskelighet. Da lapphjemmet brant ned, sponset han beboerne med nytt kjøkkenmateriell, og han betalte også søndagsmiddagene på Frelsesarmeens barnehjem. På slutten av 1930-tallet var både han og resten av familien norske statsborgere, London-basaren var en integrert del bybildet, og flere av barna aktive i det lokale idrettsmiljøet.⁴¹

2.2 FAMILIEN FISCHER

Hirsch Herman Fischer (f. 30/9-1886) i Litauen kom til Norge i 1902 som handelsbetjent, og bosatte seg først i Trondheim, hvor han ble værende i 15 år. Etter et kort opphold i Hammerfest hvor han drev forretningsvirksomhet flyttet han i 1918 til Tromsø. Her giftet han seg med den norske enken Edith Klinge (14/10-1892), og sammen fikk de barna Oscar Josef (f. 10/7-1924), Bernhard (f. 19/9-1925), Sonja (f. 5/12-1927), Ruth (f. 29/6-1930) og yngstemann Roberth (f. 23/2-1935). Fischer startet forretningen H. Fischer Herreekviperung i Strandgata 45, ikke langt fra Caplan-familiens Londoner-basar. Ifølge Broberg tok det over 35 år fra Fischer bosatte seg i Norge, til han fikk norsk statsborgerskap. Mindre økonomiske forseelser skal være bakgrunnen for at to søknader om statsborgerskap fra 1924 og 1927 ble

³⁷ Broberg 2014: 18-21

³⁸ Broberg 2014: 138-139

³⁹ Ytreberg 1962: 121-122; 166

⁴⁰ Broberg 2014: 24

⁴¹ Broberg 2014: 1-28

avslått. Men da han igjen søkte om statsborgerskap i 1930-årene, møtte han stor velvillighet fra politiet i Tromsø, som stod ansvarlige for en del av saksbehandlingen. En sterk kontrast til den behandlingen han fikk av det samme politiet få år senere. I mars 1938 avla Hirsch Fischer troskapsløftet til Norges konstitusjon, og fikk sammen med sine barn norsk statsborgerskap.⁴²

2.3 ZEMACK RESNICK

Zemack Resnick ble født i Kowno, Litauen i 1893 av foreldrene Leijb og Malky Charnas.⁴³ Han kom til Norge for første gang i 1916, og livnærte seg den første tiden som kremmer.⁴⁴ Resnick bodde på forskjellige plasser i Norge, før han i 1930 kom til Andenes. Da han på midten av 1930-søkte om norsk statsborgerskap for tredje gang hadde Zemack Resnick bygd seg opp til en respektert forretningsmann som var godt likt i lokalsamfunnet. Han hadde startet med oppkjøp og salg av blant annet kjøttvarer, huder og skrapjern. Ifølge Broberg hadde ikke Resnick egen familie. Hans foreldre var av jødisk avstamning, men noen fødselsattest kunne ikke fremskaffes i forbindelse med statsborgersøknaden, som for øvrig ble avslått for tredje gang. Da Norge ble invadert av Nazi-tyskland våren 1940, hadde Resnick flyttet til Tromsø. På pensjonatet i Skolegata 9 både bodde og drev han agentur, ved å slakte og selge kjøtt, i tillegg til handel med metall som tidligere.⁴⁵ Han var en av de første fra Tromsø som ble arrestert da jødeaksjonene satte i gang.

2.4 FAMILIEN SAKOLSKY

Sakolsky-slekten har sin opprinnelse fra Augustow i Polen, hvor Sellik Sakolsky ble født på julaften i 1887. Han kom til Tromsø en gang før 1929, og drev i følge det lokalhistoriske verket *Tromsø bys historie* Herreekvipering i Strandgata 36.⁴⁶ Sakolsky giftet seg først med en norsk kvinne som han fikk en datter sammen med, og giftet seg senere med Rebekka (f.29/9-1912) fra Shotland-familien. De fikk datteren Ruth Sakolsky(f. 5/7-1940), som ble det

⁴² Broberg 2014: 31-37

⁴³ The Central Database of Shoah Victims' Names, søk på Zemach Resnick 25.04.2015

⁴⁴ Broberg 2014: 36

⁴⁵ Broberg 2014: 36-39; 319

⁴⁶ Ytreberg 1962: 163; Broberg 2014: 314; 319

ungste offeret i jødeforfølgelsene fra Tromsø. Familien bodde først på Mjelde på Kvaløya, før de flyttet inn til byen til Rektor Qvigstadsgate 17. Rett før Rebekka og Ruth ble deportert bodde de på Ekrehagen.

2.5 FAMILIEN SHOTLAND

Meyer Lieb Shotland ble født i Litauen den 1/8-1878. Sammen med sin kone Rosa (f. 28/1-1878) kom de flyttende til Norge og slo seg først ned i Trondheim.⁴⁷ Etter noen år flyttet familien til Harstad, før turen gikk til Tromsø. Familien Shotland var som flesteparten av de jødiske familiene i Tromsø handelsfolk, og startet en klesbedrift i byen, som senere endret navn til *Bekledningsmagasinet A/S* fra Kirkegata 10.⁴⁸ Salomon og Isak hjalp også faren i driften av klesforretningen. Meyer Lieb og kona Rosa bodde i Skolegata 41, sammen med barna Salomon Chaim (f. 18/5-1902), Sara (f. 4/5-1904), Isak (f. 20/3-1907), Eva (f. 29/12-1908) og Rebekka (f. 29/9-1912). Datteren Helene Inde født 12. mai 1916 døde allerede i 16. mars 1919. Gamle Meyer Lieb var forstander i den mosaiske menigheten som skal ha holdt til i Tromsø.⁴⁹ Dette bekreftes ifølge Broberg ved funnet av et regnskapshefte med påskriften «Regnskap for Inntekter og utgifter vedr. synagoge i Tromsø», og leieutgifter i årene 1935-1939. De fleste jødiske familiene er representert gjennom innbetalt støtte, og dette tyder på at det både var felleskap og et levende kultur- og trosliv blant den jødiske minoriteten i mellomkrigstida.⁵⁰

Flere av barna var engasjert i lokalt idretts- og kulturliv, og sønnen Salomon Shotland beskrives som en utmerket idrettsmann. Han vant 100 m i det nord-norske mesterskap i friidrett året 1927 i Hammerfest. Datteren Eva opptrådte som «den lille ballettdanserinne» på Turnmarkedet i 1923.⁵¹

⁴⁷ Broberg 2014: 88; 315

⁴⁸ Ytreberg 1962: 163

⁴⁹ Ytreberg 1962: 163

⁵⁰ Broberg 2014: 72-73

⁵¹ Ytreberg 1962: 163; 485; 496; 652

2.6 FAMILIEN SMITH

Herman Smith drev Herreekviperer i Bispegata 1. Han ble født den 13. oktober 1907 i Trondheim, eneste sønn i en familie som kom som flyktninger fra Litauen 19. oktober 1903.⁵² Da han ble 18 år, flyttet han til Tromsø og fikk jobb i klesbutikken hos den jødiske kjøpmannen Fischer. Kanskje var det her han fikk interessen til å selge klesvarer, for på 1930-tallet åpnet han forretningen H. Smiths Herreekviperer i Bispegata 1.⁵³ Han giftet seg med Bergljot M. Rønne (f. 31/12-1908), og de fikk barna Eva (f. 20/8-1935), Bjørg (f. 28/3-1939) og Kjell Arman (f. 24/9-1941) sammen.⁵⁴

2.7 FAMILIEN KLEIN

Hennoch Klein (f. 16/7-1876) i Litauen, kom som flyktning til Norge i 1896. Han giftet seg med Anna R. Paltiel (f. 1880), og familien bosatte seg etter hvert i Trondheim. De fikk flere barn sammen, og sønnene Josef (f. 4/7-1904) og Moritz (f. 29/1-1911) bodde begge en periode i Tromsø. Hennoch Klein var en suksessfull forretningsmann i Trondheim som ønsket å starte en klesforretning nordpå, og sendte først sønnen Josef oppover som etablerte J. Klein Herreekviperer og Manufaktur i 1936.⁵⁵ Josef ønsket imidlertid ikke å bo i Tromsø, og det ble derfor broren Moritz som tok over forretningen i 1938. Sammen med sin jødiske kone Mirjam (f. 30/10-1916) bodde han i Alfheimveien 43, og datteren Anne-Rita som ble født den 13. november 1938.⁵⁶

2.8 FAMILIEN SKOUGE

Til forskjell fra de fleste jødiske familiene i Tromsø, drev ikke familien Skouge med handel. Harriet Margaretha Feinsilber (f. 24/12-1901) var av jødisk slekt med aner i Russland. Hun var en utøvende solist og konsertpianist, og gjorde flere store konserter i mellomkrigsårene.⁵⁷

⁵² Opplyst av Henrik Broberg

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Broberg 2014: 317

⁵⁵ Ytreberg 1962: og Broberg 2014: 212

⁵⁶ Broberg 2014: 312; 318; 212-213

⁵⁷ Broberg 2014: 218-221; 316

Harriet giftet seg med nordmannen Erling D. Skouge (f. 16/3-1898), som var lege. De kom flyttende til Tromsø i 1939 sammen med datteren Nina (f. 22/2-1930) fordi Erling fikk jobb ved sykehuset, og de bodde i en villa i Solheimsveien 12.⁵⁸

2.9 FAMILIEN GOLDMANN

Goldmann-familien i Tromsø hadde sin opprinnelse fra Polen, og kom som flyktninger til Hammerfest. Styrmann Ruben Goldmann bodde en periode i Vestregata 7. Sønnen Ernst ble forelsket i Bjørg Rotvold, som arbeidet i Caplan-familiens Londonerbasar. Ernst var på Svalbard ved krigsutbruddet, og jobbet som gruvearbeider. Rotvold dro til Svalbard for å være sammen med kjæresten, og begge ble en tid senere evakuert med *Empress of Canada* over til Skottland.

⁵⁸ Broberg 2014: 218-221; 316

3 BAKGRUNN FOR JØDEAKSJONENE

3.1 HVILKE INSTRUKSER LÅ TIL GRUNN FOR AKSJONENE I TROMSØ?

Den nasjonalsosialistiske bevegelsen i Tyskland hadde vært sterkt antisemittisk helt fra starten av.⁵⁹ Hitler hadde lenge snakket om jødeproblemet i Europa, og gjennom diskriminerende lover og innskrenkninger la han press på jødene. Etter hvert kom ideen om *den endelige løsning* opp, et massedrap med mål om å utslette den jødiske befolkning i Europa.⁶⁰ Det er ikke kjent når eller hvor denne beslutningen ble fattet, utenom at det ble et mål en gang i 1941.⁶¹ Deretter ble spørsmålet om hvordan denne avgjørelsen skulle gjennomføres, viktig. På Wannsee-konferansen i januar 1942 ble *die Endlösung* diskutert, og det ble bestemt at noen jødeaksjon foreløpig ikke skulle gjennomføres i Norge.⁶² Hvorfor arrestasjonene av jødene likevel ble satt i gang høsten 1942, er fortsatt et ubesvart spørsmål. Det er sannsynlig at avgjørelsen ble fattet på sentralt hold i Tyskland eller hos de tyske myndigheter i Norge. En annen mulighet er at bestemmelsen ble tatt i Tyskland, men at gjennomføring og tidspunkt var opp til myndigheter i Norge.⁶³ Det kan være vanskelig å si noe om hvor den opprinnelige instruksjonen om å gjennomføre aksjonene i Norge kom fra, selv om selve tanken om *die Endlösung* har sin opprinnelse fra nazi-styret i Tyskland.

⁵⁹ NOU: 1997: 22. *Inndragning av jødisk eiendom i Norge under den 2. verdenskrig*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/nb/dokumenter/nou-1997-22/id141043/?docId=NOU199719970022000DDDEPIS&q=&navchap=1&ch=3> 18.04.2015

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Ibid.

⁶² Ibid.

⁶³ Ibid.

3.2 LOVBESTEMMELSER OG FORSKRIFTER

Oversikt over de viktigste lover og forordninger som gjaldt jøder, utstedt av den norske NS-regjeringen eller av tyske myndigheter i Norge under andre verdenskrig.

3.2.1 Inndragning av radioapparater

Allerede i mai 1940 ble det gitt ordre fra tysk hold om at jødernes radioapparater skulle inndras. Det var det norske politiet som beslagla apparatene, som først ble innhentet i Oslo og Trondheim, noe senere andre steder i landet. Det ser ikke ut til at det forelå spesielle skriv eller forordninger om tiltaket, som ble gjennomført med varierende innsats og nøyaktighet.⁶⁴ I arkivmaterialet etter Troms politikammer kommer det frem at kjøpmannen Daniel Caplan den 2. juli 1940 måtte møte for det tyske sikkerhetspoliti, og saken gjaldt eventuell tilbakelevering av radioapparatet til Caplans tjenestepike. Det er sannsynlig at radioen ble beslaglagt under aksjonen mot de jødiske familiene i mai, og spørsmålet nå var om det skulle tilbakeleveres. Det går ikke frem av papirene hva utfallet ble, men det at muligheten i det hele tatt ble vurdert, er en kontrast til behandlingen de jødiske familiene fikk av de samme instanser kort tid etter.⁶⁵

3.2.2 Oversikt over jødisk eiendom

De første særlover (forskrifter, lover, rundskriv o.l.) fra okkupasjonsstyret gjeldende for jøder ble utstedt den 2. oktober 1941. Det var ifølge *Jødernes historie i Norge* av Oscar Mendelsohn et rundskriv fra justisdepartementet til fylkesmennene, hvor de ble bedt om å skaffe oversikt over all fast eiendom i jødisk eie så diskret som mulig. Svaret fra de fleste fylkesmennene kom høsten 1941, fra Tromsø og Senja kom svaret tidlig på nyåret, etter purring.⁶⁶

3.2.3 Jødernes legitimasjonskort stemples med rød J

Politidepartementet med politimester Jonas Lie i spissen sendte ut et rundskriv den 10. januar 1942 om *Stempling av jøders legitimasjonsbevis*.⁶⁷ Initiativet kom fra Heinrich Fehlis, lederen

⁶⁴ Mendelsohn 1987: 17; NOU: 1997: 22. *Inndragning av jødisk eiendom i Norge under den 2. verdenskrig*.

⁶⁵ Statsarkivet i Tromsø. Troms Politikammer. Krigsbrev 1940-1945. arkivboks 2378

⁶⁶ Mendelsohn 1987: 46; NOU: 1997: 22. *Inndragning av jødisk eiendom i Norge under den 2. verdenskrig*.

⁶⁷ NOU: 1997: 22. *Inndragning av jødisk eiendom i Norge under den 2. verdenskrig*.

for det tyske sikkerhetspolitiet i Norge, og gjaldt alle som enten var medlemmer av det mosaiske trossamfunn, hadde minst tre sett med jødiske besteforeldre eller var *halvjøde* og gift med en *heljøde*.⁶⁸ Den 20. januar ble det påbudt for alle jøder i Norge og få legitimasjonskortene sine stemplet med en rød J, og dette måtte gjøres innen 1. mars. Ifølge historiker Bjarte Bruland var dette det viktigste anti-jødiske tiltaket i forkant av jødeaksjonene.⁶⁹

3.2.4 Spørreskjema for jøder bosatt i Norge

Samtidig som det ble påbudt med bokstaven J i legitimasjonspapirene ble det sendt ut et rundskriv til landets politimestre den 6. februar 1942, fra lederen av sikkerhetspolitiet, Oliver Møystad. Sammen med skrevet var det vedlagt en del eksemplarer av *Spørreskjema for jøder i Norge*, som politimestrene ble bedt om å returnere snarest mulig i utfylt stand.⁷⁰ Personer med J i legitimasjonspapirene måtte fylle ut skjemaet i tre eksemplar, som både inneholdt informasjon om fødested og yrkesvei, nasjonalitet og eventuelt tidligere straffbare forhold. I Tromsø ble spørreskjemaene i hovedsak fylt ut i mars 1942, og innsendt den 15. mai av politibetjent I. Frøysa hos Troms politikammer.⁷¹

3.2.5 Meldeplikt for jøder

I forbindelse med arrestasjonene 26. oktober av alle menn over 15 år, ble jødiske kvinner pålagt meldeplikt.⁷² I dokumentene som ble benyttet ved arrestasjonen er det en stiplet linje hvor det er mulighet til å fylle inn hvem som er pålagt meldeplikt, og ved hvilken politistasjon vedkommende skal møte.⁷³ Selve loven om meldeplikt ble ikke innført før 17. november 1942 av ministerpresident Quisling. Innen to uker skulle alle jøder ha meldt seg for registerføreren eller politimesteren i sin kommune. Forslaget til loven kom fra sjefen for

⁶⁸ <http://www.hlsenteret.no/kunnskapsbasen/folkemord/folkemord-under-nazismen/holocaust/norge/deportasjonen-av-de-norske-jodene.html> 21.04.2015

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Riksarkivet i Oslo. S-1708 Sosialdepartementet, Våre falne serie E Sakarkiv, arkivboks L0197

⁷¹ Riksarkivet i Oslo. S-1708 Sosialdepartementet, Våre falne serie E Sakarkiv, arkivboks L0174

⁷² NOU: 1997: 22. *Inndragning av jødisk eiendom i Norge under den 2. verdenskrig.*

⁷³ F.eks. Riksarkivet i Oslo. S-1329 Statspolitiet Hovedkontoret/Osloavdelingen, Ga Jødeaksjonene arkivboks L0002

innenriksdepartementet, Hagelin.⁷⁴ Tidligere hadde J-stempelet i legitimasjonspapirene i hovedsak vært gjeldene for fulljøder, men nå gjaldt bestemmelsene også halv- og kvartjøder. Dette tyder på at regjeringen ville få oversikt over alle med jødisk avstamning i Norge, og grepet rundt de norske jødene ble betydelig strammere.⁷⁵

I justisprotokollen for statspolitiet i Tromsø (stapo) under tittelen *Jødeaksjonen 26.10.1942*, finner vi at stapo 29. oktober sendte et skriv til politipresidenten i Tromsø med meddelelse om at «..følgende jøddinner har meldeplikt daglig ved ordensp. kriminalavdeling»⁷⁶. Navnene på kvinnene som måtte møte daglig var Ingebjørg Caplan, Rebekka Sakolsky, Eva Shotland og Harriet Skouge. Førstnevnte var av nasjonalitet norsk, mens de tre andre var norske jøder. Ordenspolitiet var en underavdeling i det norske politiet, og ble gitt denne oppgaven av stapo i Tromsø. Den 2. november kommer det pliktskyldigst svar tilbake fra politimesteren i Tromsø om at meldeplikt var innført i meldepliktsboka.⁷⁷

⁷⁴ NS-administrasjonen 1940-1945 (Statsrådsekretariatet, de kommisariske statsråder mm), Protokoll (RA/S-4279/D/Db/L0098), 1942-1942 http://arkivverket.no/URN:db_read/db/39766/521/ og http://arkivverket.no/URN:db_read/db/39766/520/?size=medium&mode=0 23.04.2015; Mendelsohn 1987: 96-97

⁷⁵ Mendelsohn 1987: 96

⁷⁶ Riksarkivet i Oslo. S-6089 Statspolitiet avd. Tromsø C Justisprotokoll Cb arkivboks L0001

⁷⁷ Ibid.

4 JØDEAKSJONENE

Den første tiden etter invasjonen var situasjonen kaotisk og uoversiktlig for nordmenn både med og uten jødisk avstamning. Flere hadde flyktet til Sverige under kamphandlingene, men foruten radiobeslagene og tvangsinnleverte medlemslister fra jødiske organisasjoner var det lite som tydet på en overhengende fare for jødene. Mange av de som hadde søkt tilflukt i Sverige kom derfor tilbake sommeren 1940.⁷⁸ Det forekom enkeltarrestasjoner og lokale overgrep våren 1940, og flere av jødene så med bekymring på avsettelsen av administrasjonsrådet 25. september. Forholdene var likevel forholdsvis rolige frem til våren året etter, da jødeaksjonen i Tromsø satte i gang.⁷⁹

4.1 JØDEAKSJONEN I TROMSØ 18. JUNI 1941

Det kan diskuteres om aksjonen i juni 1941 kommer inn under betegnelsen jødeaksjon. Selv om begrepet i hovedsak blir brukt om aksjonene i oktober og november 1942, vil jeg argumentere for at begrepet også kan brukes om det som skjedde i Tromsø sommeren 1941. De to hovedelementene i jødeaksjonene høsten 1942, arrestasjoner og beslag, fant også sted i forbindelse med den første aksjonen, selv om det var det tyske sikkerhetspolitiet (sipo) som stod bak.

4.1.1 Arrestasjonene

Den 18. juni ble arbeidsdyktige jødiske menn arrestert i Tromsø av det tyske sikkerhetspoliti. Navnene på disse var Salomon Shotland, Sellik Sakolsky, Moritz Klein, Herman Smith, Herman Hirsch Fischer og brødrene Solly, Hertze og Conrad Caplan.⁸⁰ Det er en liten uoverensstemmelse i kildene når det gjelder datoen for arrestasjonen av Herman Smith. Kristian Ottosen opererer med datoen 17. juni 1941, mens Smiths datter Eva synes å huske at

⁷⁸ Mendelsohn 1987: 13

⁷⁹ Mendelsohn 1987: 13

⁸⁰ Broberg 2014: 172

faren ble arrestert den 18.juni, sammen med de andre.⁸¹ Jeg har ikke i det kildematerialet jeg har brukt kommet over noe som besvarer dette nærmere og lar derfor spørsmålet stå ubesvart. Det var ikke bare jøder som ble arrestert i juni -41, også ledende menn innenfor Nord-Norges nærings- og samfunnsliv ble innbragt. Omkring 100 personer ble totalt tatt i aksjonen, men de fleste ikke-jødiske menn ble sluppet ut igjen.⁸² Felles for dem alle var at de ble arrestert uten noen formell siktelse, og plassert på Sydspissen fangeleir, en interneringsleir anlagt av tyskerne.⁸³ Ingvald Jaklin, journalist i *Nordlys* ble arrestert under aksjonen, og gir følgende skildring gjengitt fra Broberg:

De første dagene av juni 1941 fortalte et rykte at [G]estapo i Tromsø skulle opprette en fangeleir på sørenden av Tromsøya. Hvem skulle fylle den leiren? Spurte folk hverandre. Det gikk ikke mange dagene før svaret kom. Tirsdag 18. Juni slo den grønne banden til. I 6-tiden om morgenen trommet brutale Gestapo-never på dørene hos alle jødene i byen og dørklokkene kimet uten opphør, til et søvndrukkent forskremt ansikt viste seg og det ble lukket opp. Alle mannlige jøder på to oldinger nær, ble puttet i bilene og kjørt til den allerede da beryktede kjelleren under Gestapos hovedkvarter, Bankgata 13. Utpå formiddagen ble de anholdte kjørt sørover til den nye leiren, eller det som skulle bli en leir.⁸⁴

De ble altså ført til Gestapo-kjelleren i Bankgata, hvor det tyske sikkerhetspolitiet holdt til. Ifølge Jaklins beretning ble de arresterte videre ført til fangeleiren på Tromsøya som lå på Sydspissen.

Statsløse Zemack Resnick ble arrestert tidligere enn de andre jødene. Han skal ha blitt arrestert tidlig i juni 1941, da han kom med hurtigruten til byen.⁸⁵

Når det gjelder tromsøjødene som ble arrestert i aksjonen 18. juni, går det frem av Broberg at tre av de arresterte ble sluppet ut for kortere perioder etter jødeaksjonen. Dette gjaldt Zemack Resnick, Conrad Caplan og Sellik Sakolsky. Dette er sannsynlig, men med bakgrunn i de kildene jeg har vært borti, ser det ut som at i tillegg ble Herman H. Fischer løslatt etter en tid på Sydspissen. I Statspolitiet i Oslos arkiv, ligger det skjemaer benyttet under aksjonen 26. oktober 1942, hvor det bekreftes at Salomon Shotland, Hertze og Solly Caplan, Sellik

⁸¹ Broberg 2014: 172-173

⁸² Mendelsohn 1987: 56; Broberg 2014: 178

⁸³ Michelet 2014: 145

⁸⁴ Broberg 2014: 178 Jaklins beretning ble trykket i avisa *Nordlys* sommeren 1945

⁸⁵ Broberg 2014: 172

Sakolsky, Herman Smith og Zemack Resnick tidligere er arrestert av tyskerne.⁸⁶ Et slikt dokument foreligger ikke for Herman Hirsch Fischer. Det kan selvfølgelig ha blitt tapt som følge av tidens tann eller mer bevisste tiltak for å skjule ugjerningene fra krigen. Hvis sistnevnte årsak er grunnen, ville det imidlertid ha vært sannsynlig at det manglet papirer for flere av jødene.

Annet kildemateriale som peker i samme retning er spørreskjemaene og notatutvekslingen mellom Troms politi og lederen av sikkerhetspolitiet i Oslo i forbindelse med skjemaene. I et notat datert 16. mai 1942 fra Troms politikammer står det følgende:

Utenom de personer for hvem spørreskjema vedligger, er også følgende bosatt her, for hvem en ikke har kunnet få utfyllt spørreskjema på grunn av at de er anbragt i tysk interneringsleir, nemlig:

1. *Shotland, Salamon f.18/5.02, disponent, bopel Tromsø.*
2. *Caplan, Hertze f.18/6.13, lagermann, bopel Tromsø.*
3. *Sakolsky, Selik f.24/12.87, kjøpmann, bopel Tromsø.*
4. *Caplan, Solly f.12/6.08, kjøpmann, bopel Tromsø.*
5. *Smith, Hermann f.13/2.08, kjøpmann, bopel Tromsø.*
6. *Klein, Moritz f. 29/1.11, kjøpmann, bopel Tromsø.*
7. *Resnick, Zemack f.17/2.93 forretningsmann, bopel Tromsø.*

*Nr. 7 er lithauisk statsborger. De øvrige 6 er alle norske statsborgere.*⁸⁷

På denne listen mangler navnene til Conrad Caplan og Herman Fischer. De står ikke oppført som internerte i tysk fangeleir, og vi finner også spørreskjemaene deres ferdig utfylte sammen med resten av tromsøjødene.⁸⁸ Det er derfor grunn til å anta at de ikke var arresterte på dette tidspunktet. Denne slutningen blir likevel for enkel uten ytterligere støtte i kildene.

4.1.1.1 Herman Fischer

For Herman Fischers vedkommende er det et telegram til Statspolitiet i Kirkeveien 23 fra Tromsøkontoret sendt 2.11.42 som er interessant.⁸⁹ Statstelegrammet ble sendt i forbindelse med transport sørover av noen jøder fra Tromsø, deriblant Herman Fischer, etter jødeaksjonen 26. oktober 1942. I telegrammet står det at Fischer tidligere er arrestert av tyske

⁸⁶ Riksarkivet i Oslo. S-1329 Statspolitiet Ga Jødeaksjoner: arkivboks L0002, Ifølge betjent Gulbrandsen.

⁸⁷ Riksarkivet i Oslo. S-1329 Statspolitiet Ga Jødeaksjoner, arkivboks L0013

⁸⁸ Riksarkivet i Oslo. S-1329 Statspolitiet Ga Jødeaksjoner, arkivboks L0013

⁸⁹ Riksarkivet i Oslo. S-1329 Statspolitiet Ga Jødeaksjoner, arkivboks L0016

sikkerhetspoliti, men at han ble løslatt på grunn av sin helsetilstand. Det at han står oppført på listen over arresterte den 26. oktober bekrefter dette. I arkivet etter Våre Falne-redaksjonen ligger det en liste med *Fortegnelse over jøder arrestert av tyskerne*. Her er alle de arresterte mannlige tromsøjødene inkludert, også Conrad Caplan, men ikke Herman Hirsch Fischer. Det er for øvrig en mann ved navn Herman Fischer på listen, men han er hjemmehørende i Kristiansund og både mellomnavn og fødselsdato er ukorrekt. Et annet notat i samme arkiv er skrevet på tysk, og har en oversikt over *Juden in Haft* (Jøder i forvaring).⁹⁰ Navnet på de samme jødene fra Tromsø som i forrige notat er listet opp, men utenom Fischer.

I et tysk notat til Tromsø politikammer fra *Der Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD*, står det at Hirsch Fischer f. 30.9.86 ble overført til sykehuset i Tromsø 25.9.41 på grunn av sykdom.⁹¹ Brevet er datert 26. september 1941, og er underskrevet av SS-Obersturmführer Hass. Det går ikke fram av kildene når Fischer ble løslatt, men basert på materialet må det ha vært en gang mellom denne datoen og jødeaksjonen i oktober 1942, og mest sannsynlig før spørreskjemaene ble utfylt i mars 1942. Dette fordi Hirsch Fischers spørreskjema ble fylt ut sammen med de andre jødene som ikke var arresterte, og fordi han ikke stod på listen over de jødene som var internert i tysk fangeleir på dette tidspunktet.

4.1.1.2 Conrad Caplan

Den yngste sønnen i familien Caplan ble arrestert sammen med sine brødre i juni 1941. Ifølge Broberg var Conrad i kortere perioder ute av fangeleiren, noe som også støttes i mitt kildetilfang. I Ga *Jødeaksjoner* ligger spørreskjemaene som jødene i Tromsø fylte ut. Som tidligere nevnt manglet skjemaene for jødene i fangeleiren, og lederen for sikkerhetspolitiet ba derfor politimesteren i Troms om å kontakte den lokale Dienststelle des SD for å få ordnet dette. Herman Fischer og Conrad Caplan er ikke på listen over jøder innsatt på Sydspissen som det mangler spørreskjema for, og i tillegg er skjemaene deres fylt ut. Det synes merkelig hvis kun en av fangene i leiren hadde fylt ut skjema, og siden Fischer ble løslatt, kan det tenkes at Caplan også ble det. Spørreskjemaet som Conrads far Daniel Caplan har fylt ut, kan også gi rom for tolkninger om at Conrad kanskje ikke ble arrestert.

I feltet *antall barn* har Caplan skrevet opp sine seks barn, sammen med alder og oppholdssted. For sønnene Jacob (boende i Narvik), Solly og Hertze har han ført opp interneringsleir, Tromsøya som oppholdssted.⁹² Dette divergerer med oppholdsstedet han

⁹⁰ Sannsynligvis fra rundt årsskiftet 1942/43 basert på arrestasjonsdatoer i notatet

⁹¹ Statsarkivet i Tromsø. Troms politikammer arkivboks 2378

⁹² Riksarkivet i Oslo. S-1329 Statspolitiet Ga Jødeaksjoner, arkivboks L0013

noterer for sin yngste sønn, som er Tromsø. Det er derfor sannsynlig Conrad ble løslatt for en periode fra Sydspissen. Men vi finner ham i listen over jøder arrestert av tyskerne, og i et tysk dokument fra samme arkiv, *Juden in Haft* (jøder i forvaring), står navnet hans sammen med de andre jødene fra Tromsø. I tillegg til følgende kommentar under navnet hans: «Am 3.4.1942 aus Tromsö überstellt.»⁹³ Conrad ble ifølge Broberg imidlertid arrestert på nytt igjen den 22. mars 1942, mens han var elev på Handelsskolen.⁹⁴

4.1.2 Beslaglagte jødiske forretninger

Jeg har tidligere argumentert for at jødeaksjonene som begrep kan brukes om arrestasjonene av nordnorske jøder i 1941. Bakgrunnen for dette synet er at hendelsene inneholder det som synes å være hoveddelene i aksjonene i høsten 1942. Arrestasjonene har jeg allerede nevnt, og jeg skal ikke gå videre inn på de her. Den andre hovedkomponenten, beslagene, forekom også i forbindelse med begivenhetene i 1941.

I trebandsverket *Meldungen aus Norwegen 1940-1945*, bind 1, finner vi informasjon i dagrapport nr. 4 fra 9. juni 1941 om at Zemack Resnick sammen med tre andre statsløse jøder ble tatt for å ha overtrådt rasjoneringsbestemmelsene. De skal ha kjøpt varer fra et lager uten rasjoneringskort, og varene deres ble beslaglagt og salgsstedene stengt. De fire jødene kan selvfølgelig ha overtrådt rasjoneringsbestemmelsene, men det kan også tenkes at sanksjonene kom som følge av økt mistenksomhet mot statsløse og «russer-jøder». Bare noen få dager senere ble de andre jødiske mennene i Tromsø arrestert, og den 23. juni 1941 ble mannlige russiske jøder og statsløse i alderen 18 til 60 år arrestert.⁹⁵ Bakgrunnen for dette tiltaket ser ut til å være frykt for «bolsjevik-jøder» i forbindelse med det tyske angrepet på Sovjetunionen. Resnicks utsalg ble altså tidlig stengt, og leiligheten hans ble rekvirert av tyskerne.

I Ga Jødeaksjoner ligger spørreskjemaene etter noen av tromsøjødene. Herman H. Fischer fylte ut sitt spørreskjema den 13. mars 1942. Her står det oppgitt at H. Fischers Herreekviperer er beslaglagt av det tyske sikkerhetspoliti, og at han for tiden har 0 ansatte. Det kommer ikke frem videre opplysninger om når butikken ble beslaglagt, men det er tydelig at det tyske sikkerhetspoliti sto bak, og dette viser at likvideringen av jødiske butikker i Nord-Norge også skjedde i tilknytning til den første jødeaksjonen i Tromsø.

⁹³ Riksarkivet i Oslo. S-1708 Sosialdepartementet, Våre falne. E Sakarkiv, arkivboks L0171-197

⁹⁴ Broberg 2014: 268

⁹⁵ Larsen, Stein Uglevik og Beatrice Sandberg m.fl. 2008. *Meldungen aus Norwegen 1940-1945*: 298; 313

4.2 JØDEAKSJONEN 26. OKTOBER 1942

I avisen Tromsø, som under krigen var organ for Nasjonal samling, kan en lese følgende lørdag 24. oktober 1942:

Skadedyr på ferde igjen

*Atter er en offentlig tjenestemann drept under utøvelsen av sin plikt. (...) Det er med harme en konstaterer at slike forbryterske elementer som disse morderne har fått tilhold i landet vårt. Ja, de er til og med blitt hegnet om og tatt vare på av folk som rent har misforstått begrepet menneskekjærighet.*⁹⁶

Slik refereres det til hendelsen på Halden-toget den 22. oktober 1942, i den nazifiserte tromsøavisen. Den egentlige situasjonen var at en gruppe med jødiske flyktninger ble oppdaget av en grensepolitimann på toget. En av grenselosene skjøt og drepte politimannen, og sammen med to av jødene hoppet han av toget. Alle tre ble senere funnet, og arrestert, men i de riksdekkende mediene fikk de to jødiske mennene skylden.⁹⁷ I litteraturen på feltet, trekkes hendelsen frem som den ytre, utløsende faktoren for jødeaksjonene som satte i gang kort tid etter.⁹⁸

I forkant av jødeaksjonen 26. oktober skrev Quisling under på en forordning om sikring av personer som kunne mistenkes for statsfiendtlige aktiviteter.⁹⁹ Denne loven ble undertegnet to dager før aksjonen, og var en generell forordning uten henvisning til jødene, men som med all tydelighet var myntet på dem. Personer som *med skjellig grunn* kunne mistenkes for slike aktiviteter kunne arresteres, uten at de kunne ta saken inn for domstolen. Det er interessant hvordan denne *skjellige mistanken* ble utøvd i landets politidistrikter, overfor mennesker hvis statsfiendtlige aktivitet var å være jøde.

Den samme dagen som jødeaksjonen satte i gang, 26. oktober, ble *Loven om inndragning av jøders formue* underskrevet av Quisling, justisminister Riisnæs og sjefen for innenriksdepartementet, Hagelin. Mendelsohn skriver at det under landssvikoppjøret kom frem at lederen for forvaltningskontoret i 1942 hadde uttalt at loven om inndragning av

⁹⁶ Avisa Tromsø, lørdag 24. oktober 1942, (Kopi av mikrofilm s. 2)

⁹⁷ HL-senteret 2011. *Deportasjon av de norske jødene*.

<http://www.hlsenteret.no/kunnskapsbasen/folkemord/folkemord-under-nazismen/holocaust/norge/deportasjonen-av-de-norske-jodene.html> 21.04.2015

⁹⁸ Dybvig, Kjersti 2011. *Folkemordet i Rogaland*. Masteroppgave. Stavanger: Institutt for kultur- og språkvitenskap, Universitetet i Stavanger, s. 47 Mendelsohn 1987: 81, Michelet 2014: 199; NOU 1997

⁹⁹ Mendelsohn 1987: 84-85

formue hadde sin bakgrunn i tyskernes økonomiske beslag overfor jøder.¹⁰⁰ Dette gjaldt ifølge Mendelsohn særlig jødene i Trondheim, men med bakgrunn i vårt materiale kan vi slå fast at det også gjaldt for jødene i Troms.

4.2.1 Arrestasjonene

Den 25. oktober kl. 10.30 ble det sendt ut iltelegram til alle landets politimestre og lensmenn fra statspolitisjefen.¹⁰¹ I telegrammet ble det gitt beskjed om at alle mannlige jøder over 15 år med J-stempelet i sine legitimasjonspapirer skulle arresteres, uansett øvre alder.

Arrestasjonene skulle igangsettes klokken seks mandag 26. oktober, og «Arrestantene må medta skaffetøy, rasjoneringskort og alle legitimasjonsdokumenter.»¹⁰² Samtidig ble det i notatet fra statspolitisjefen gjort klart at all formue skulle beslaglegges, og at «oppmerksomheten henledes på verdipapirer, smykker og kontanter»¹⁰³, før boene deretter skulle ransakes. Aksjonen den 26. oktober var altså en todelt affære, hvor det både ble foretatt arrestasjoner, men også en omfattende likvidering av jødisk formue. Videre fremgår det av iltelegrammet at eventuelle bankkontoer skulle sperres og at bankbokser tømmes, og at det måtte utnevnes bestyrere til de aktuelle jødiske forretningene.¹⁰⁴

Da de landsdekkende arrestasjonene av mannlige jøder satte i gang 26. oktober 1942, var de fleste jødiske mennene allerede arrestert i Tromsø. De ble tatt under aksjonen i juni 1941 og internert på Sydspissen fangeleir av det tyske sikkerhetspoliti. I Trøndelag var situasjonen den samme, hvor alle mannlige jøder over 15 år ble arrestert tidlig i oktober. Aksjonen den 26. oktober 1942 fikk derfor størst nedslagskraft i Sør-Norge. Med bakgrunn i arrestasjonene av jødene i Trondheim kan det spekuleres om det allerede forelå en plan om å utrydde jødene i Norge. Ifølge Kjersti Dybvig hadde saken vært oppe til diskusjon mellom NS-myndighetene og den tyske ledelsen i Norge, og Mendelsohn undrer seg over om enkelte i NS-ledelsen kan ha visst om utryddelsesplanen som ble vedtatt på Wannsee-konferansen i januar 1942.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Mendelsohn 1987: 88

¹⁰¹ Dybvig, Kjersti 2011. *Folkemordet i Rogaland*. Masteroppgave. Stavanger: Institutt for kultur- og språkvitenskap, Universitetet i Stavanger, s. 48

¹⁰² Riksarkivet i Oslo. S-1329 Statspolitiet Ga Jødeaksjoner, arkivboks L0015 Iltelegram fra statspolitisjefen datert 25.10.1942

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ Dybvig, Kjersti 2011. *Folkemordet i Rogaland*. Masteroppgave. Stavanger: Institutt for kultur- og språkvitenskap, Universitetet i Stavanger, s. 47-48

Dette er noe jeg på grunn av oppgavens tids- og lengdebegrensning ikke kan undersøke nærmere.

Unntakstilstanden i Trøndelag hadde delvis sin bakgrunn i Majavatn-saken, hvor tre tyske soldater ble drept under en trefning med norske motstandsfolk. Dette førte til omfattende represalier fra Terboven og de norske nazimyndigheter, og flere fremstående menn i Trondheim ble drept, sammen med rundt 30 fanger på Falstad.¹⁰⁶ Reaksjonene fra nazimyndighetene var overraskende sterke mot befolkningen i Trøndelag, men det synes likevel merkelig at flesteparten av de mannlige jødene ble arrestert, hvis bakgrunnen var represalier. Det kan spekuleres i om det allerede forelå planer om en mulig jødeaksjon, men at planene ikke var ferdig konsoliderte. Arrestasjonene av jødene i Trondheim kan derfor ha oppstått på grunn av uferdige planer om en jødeaksjon, og at unntakstilstanden på denne måten ble den ytre, utløsende faktoren i dette tilfellet.

Etter hendelsene på Halden-toget som jeg allerede har referert til, ble forberedelsene til jødeaksjonen satt i gang. Den 23. oktober ble tjenestemenn i Statspolitiet i Oslo satt til å utarbeide lister over jøder på bakgrunn av spørreskjema for jøder som var utfylt og innsendt fra de ulike politidistrikter samme vår.¹⁰⁷ To dager senere kom iltelegrammet fra Statspolitiet, også til statspolitiet i Tromsø, med beskjed om at mannlige jøder skulle arresteres den påfølgende dagen.

Under jødeaksjonen i Tromsø 26. oktober ble jødene Meyer Lieb Shotland, Daniel Caplan, Herman H. Fischer og sønnene Oscar og Bernhard Fischer arrestert av Statspolitiet i Tromsø.¹⁰⁸ Dette går frem av et telegram sendt fra Stapo 28. oktober til Kirkeveien 23 med melding om at de ovennevnte fem jødene ble arrestert under aksjonen. De to eldre kjøpmennene Caplan og Shotland unngikk den første arrestasjonsbølgen på grunn av sin høye alder, men denne gangen gjaldt ordren mannlige jøder uansett alder. I familien Fischer ble både far og to sønner arrestert.

Med bakgrunn i et dagboksnotat av Herman Fischer referert til i Broberg, kan vi anta at følgende skjedde etter arrestasjonene om morgenen den 26. oktober. Statspolitiet kom på døra tidlig om morgenen, og arresterte de fem gjenværende mannlige jødene i Tromsø. Herman Fischer nedtegner i sin dagbok at han ble arrestert kl. 8. Etter at jødene var arrestert ble de ført

¹⁰⁶ Michelet 2014: 194-195; Mendelsohn 1987: 74

¹⁰⁷ Mendelsohn 1987: 83

¹⁰⁸ Riksarkivet i Oslo. S-1329 Statspolitiet Ga Jødeaksjoner, arkivboks L0014; Ottosen, Kristian 2005. *I slik en natt*: 358

til et lokale i Storgata 81, hvor de ble holdt frem til klokken 17. Om kvelden den 26. oktober ble fangene overført til et tysk fengsel, og der ble de sittende frem til 1. november 1942. Fischer skriver at han ble innvilget et kort besøk hjem, hvor han fikk snakket med familien og barbert seg, før fangene ble satt inn i et norsk fengsel frem til transporten den 4. november.¹⁰⁹ I forbindelse med transporten sørover til Oslo, fremgår det av korrespondanse mellom Statspolitiet i de to byene, at det var usikkerhet om hvorvidt transporten kunne gjennomføres. På bakgrunn av helsesituasjonen til enkelte av de arresterte, tar Tromsøkontoret kontakt med Stapo i Oslo og ber om råd.¹¹⁰ Av protokollen under tittelen *Jødeaksjonen 26/10-1942* kommer det frem at Statspolitijefen svarer at transporten skal gå som planlagt.¹¹¹ Den 4. november 1942 går transporten med Meyer Shotland, Herman Fischer og sønnene Oscar og Bernhard sørover. Det ser ut til at den eldre kjøpmannen Daniel Caplan også ble sendt sørover på denne transporten.

I listene over deporterte jøder av Kristian Ottosen, står Daniel Caplan med arrestasjonsdatoen 26. november 1942. Ifølge mitt kildemateriale ble Caplan arrestert den 26. oktober, og at han ble med den transporten som gikk 4. november fra Tromsø. I et notat fra Ga «Jødeaksjoner» datert 9.11.42 står det at Daniel Caplan ble innsatt i Bredtveit fengsel etter ordre av inspektør Dürbeck. Det er påskrevet i notatet at Caplan ble innsatt i avdeling F kl. 01.45 den 9. november. Men allerede den 11. november blir det utstedt en løslatelsesordre på Caplan, underskrevet av den samme politiinspektør Dürbeck hos Statspolitiet i Oslo.¹¹² I Statspolitiets journal i Tromsø er det på samme tid mottatt et telegram fra Melkstavik datert 9. november med beskjed om at jøder over 65 år skal løslates. To dager senere, samme dag som Caplan løslates fra Bredtveit, kommer det beskjed om at Caplan er avreist, «og om mulig vil han selv på gammel hjem»¹¹³.

4.2.2 Likvideringen av jødisk formue

En viktig del av de nasjonale jødeaksjonene var den økonomiske likvideringen. Det var imidlertid ikke bare jødiske forretninger og bankverdier som ble likvidert, så godt som alt av materielle verdier som tilhørte de jødiske familiene ble fjernet. I det følgende vil jeg komme

¹⁰⁹ Dagboksnotat av Herman Fischer, i Broberg 2014: 289

¹¹⁰ Riksarkivet i Oslo. S-1329 Statspolitiet Ga Jødeaksjoner, arkivboks L0016

¹¹¹ Riksarkivet i Oslo. S-6089 Statspolitiet avd. Tromsø C Justisprotokoll Cb arkivboks L0001

¹¹² Riksarkivet i Oslo. S-1329 Statspolitiet Ga Jødeaksjoner, arkivboks L0017

¹¹³ Riksarkivet i Oslo. S-6089 Statspolitiet avd. Tromsø C Justisprotokoll Cb arkivboks L0001

med eksempler på likvideringen i Tromsø, men først litt om organiseringen av de økonomiske forbrytelsene mot jøder.

Loven som satte den økonomiske likvidasjonen i system ble utstedt av den norske NS-regjeringen 26. oktober 1942, samme dag som jødeaksjonene satte i gang. Det spekuleres i om dette tiltaket mot jøder hadde vært planlagt en stund. Det finnes tidlige utkast av loven, et av dem med håndskrevne rettelser og tilføyelser av det som ifølge Mendelsohn skal være Quisling. Et utkast til *lov om inndragning av formue som tilhører jøder* ble sendt til Reichskommissariatet den dagen aksjonen ble satt i gang. Brevet er datert 26. oktober, men tallene 26. er satt inn med blekk i det maskinskrevne brevet. Loven har sannsynligvis vært under planlegging en stund, men hvor lenge spør Oscar Mendelsohn?¹¹⁴

I etterkant av aksjonen i oktober, den 20. november, kom det en forskrift som innførte *Likvidasjonsstyret for de inndratte jødiske formuer*. Styret fikk ansvaret for jødeboene, og var underlagt Finansdepartementet.¹¹⁵ I tidligere aksjoner hadde verdigjenstander og verdipapir blitt oversendt til Finansdepartementet, mens ur, og gjenstander i sølv og gull hadde blitt overlatt til det tyske sikkerhetspoliti.¹¹⁶ Likvidasjonsstyret skulle oppnevne en bestyrer for de enkelte boene, og bostyret skulle sørge for at boets aktiva ble realisert. I forordningen av 20. november går det frem av paragraf 8 at fast eiendom vanligvis ikke skulle realiseres, og at løsøre skulle bli solgt på auksjon. Hvis en bedrift eller forretning var en del av boet, var det opp til Likvidasjonsstyret om foretaket skulle nedlegges, drives videre eller selges.¹¹⁷

Som jeg allerede har nevnt, ble en del av forretningene til byens jøder allerede beslaglagt i 1941 og 1942, før loven om likvidasjon av jødisk formue kom. Disse beslagene ble i hovedsak utført av det tyske sikkerhetspoliti, selv om Broberg skriver at enkelte av byens nazifruer tok seg til rette i de jødiske varelagrene. Da loven om inndragelse av jødisk formue ble utstedt i forbindelse med aksjonen 26. oktober, var både Tromsø Herreekvipering som ble drevet av Sellik Sakolsky, og Herman Fischers Herreekvipering allerede beslaglagt av tyskerne.¹¹⁸

¹¹⁴ Mendelsohn 1987: 90

¹¹⁵ NOU: 1997: 22. *Inndragning av jødisk eiendom i Norge under den 2. verdenskrig*.

¹¹⁶ Mendelsohn 1987: 91

¹¹⁷ Mendelsohn 1987: 92

¹¹⁸ Riksarkivet i Oslo. S-1329 Statspolitiet Ga Jødeaksjoner, arkivboks L0013

Den første paragrafen i loven av 26. oktober sa at formue tilhørende jøde eller en jødes ektefelle og barn skulle inndras og tilfalle staten.¹¹⁹ Loven rammet ikke altså bare den arrestertes personlige formue, men også verdier tilhørende eventuell ektefelle og barn. I Tromsø dokumenteres dette i Statspolitiets protokoll under tittelen *Jødeaksjonen 26/10-1942*, hvor den økonomiske likvidasjonen av jødene i Tromsø utførlig er skrevet ned. Det slår meg hvor systematisk og grundig NS-regimet i samarbeid med de tyske myndigheter gikk til verks for å fjerne alle spor etter jødene.

I protokollen for Statspolitiet får vi mange eksempler på den økonomiske likvideringen av jødene. En av de første noteringene i protokollen som omhandler likvidering av jødisk formue er datert 31. oktober og informerer om at Stapo i Oslo har gitt beskjed om at arresterte jøders etterlatte skal henvises til forsorgsvesenet.¹²⁰ Tre dager senere mottar de et skriv fra samme sted, om at lomme- og armbåndsur i gull og sølv, samt smykker skulle sendes sørover til Statspolitiet i Oslo.¹²¹ Denne ordren ser Statspolitiet i Tromsø ut til å etterfølge, for i et notat datert 13. november 1942 skriver inspektør Jacob C. Lothe at de har sendt en verdipost til Intendanten i Kirkeveien 23. Verdiposten inneholder følgende gjenstander som ble beslaglagt under aksjonen 26. oktober: et dobbeltkapslet gullur tilhørende Herman Fischer, et damearmbåndsur i gull som tilhørte Edith Fischer og en pung med 29 perler tilhørende Daniel Caplan.¹²² Verdigjenstander i gull og sølv, og smykker ble overlatt til det tyske sikkerhetspolitiet, lomme- og armbåndsur ble overdratt til den tyske millitærmakt for bruk i krigsøyemed, mens NS-regjeringen nøyde seg med å ta hånd om de øvrige økonomiske verdiene.¹²³

Lensmannen i Karlsøy sender en rapport om fru Fischers sølvsaker, fra kemneren kommer det fordringer fra de ulike jødiske avviklingsboene, mens ligningssjefen ønsker å få tilsendt selvangivelsen for en rekke arresterte mannlige jøder.¹²⁴ Et helt nettverk av tråder formes rundt de ulike jødiske familiene, i oppgaven med å likvidere enhver økonomisk verdi. Det er påfallende hvor mange ulike aktører som på hver sin måte gjorde det mulig å gjennomføre en så omfattende likvidasjon av de jødiske bo. Noe av det som har slått meg i arbeidet med

¹¹⁹ Mendelsohn 1987: 90

¹²⁰ Riksarkivet i Oslo. S-6089 Statspolitiet avd. Tromsø C Justisprotokoll Cb arkivboks L0001

¹²¹ Ibid.

¹²² Riksarkivet i Oslo. S-1329 Statspolitiet Ga Jødeaksjoner, arkivboks L0014

¹²³ NOU: 1997: 22. *Inndragning av jødisk eiendom i Norge under den 2. verdenskrig.*

¹²⁴ Riksarkivet i Oslo. S-6089 Statspolitiet avd. Tromsø C Justisprotokoll Cb arkivboks L0001

denne oppgaven er nettopp dette intrikate systemet av mange små enkeltbidrag, som til sammen gjorde jødeaksjonen mulig. Kunne noe ha vært unngått? Kunne noen ha latt være å bidra, og dermed gjort gjennomføringen om mulig bare *litt* vanskeligere?

Noen hederlige unntak som vi får små drypp av i justisprotokollen for Statspolitiet i Tromsø er de som prøvde å skjule gjenstander for jødene. I forbindelse med jødeaksjonen 26. november, ble Bernhard Jordal (f. 19.12.1904) satt i varetekt i Tromsø Kretsfengsel. Det kommer frem at han ble arrestert i forbindelse med jødeaksjonen, og siden 27. november hadde sittet i fengsel på grunn av at han hadde oppbevart eiendeler tilhørende «jødefamilien Schotland»¹²⁵. Det som skjer videre i saken er at Jordal den 9. desember blir løslatt, men at han pålegges daglig meldeplikt. Den 13. januar 1943, 1 og ½ måned etter arrestasjonen sender Statspolitiet i Tromsø anbefaling til Stapo i Oslo om henleggelse.¹²⁶ Et annet dokument som gir et glimt av samme praksis finnes i Ga Jødeaksjoner, arkivet etter Statspolitiet i Oslo. I et brev som er datert 6. februar 1943, kommer det frem at Hilmar Hanssen som bor i Jægervatnet har oppbevart en koffert med sølvsaker for Fru Fischer, som er hans søster. Kofferten inneholder blant annet en pokal, to barneskjeer, en suppeøse og ti spiseskjeer, alt i sølv, men blir beslaglagt og sendt sørover av statspolitiets Tromsøavdeling.¹²⁷

4.3 JØDEAKSJONEN 26. NOVEMBER 1942

Den 25. og 26. november 1942 igangsettes aksjonene mot de jødiske kvinner og barn her til lands.¹²⁸ I Tromsø blir de jødene som ikke allerede var tatt, arrestert den 26. november ifølge listen over deporterte norske jøder i boken «I slik en natt» av Kristian Ottosen.¹²⁹ En instruks fra Statspolitiet i Oslo datert 25. november som trolig ble brukt under arrestasjonene dagen etter, gir ordre om at alle kvinner og barn med *J* stemplet i passet skulle anholdes. Hvis en i forbindelse med aksjonen kom over gjenværende mannlige jøder, skulle også de arresteres.¹³⁰

¹²⁵ Riksarkivet i Oslo. S-6089 Statspolitiet avd. Tromsø C Justisprotokoll Cb arkivboks L0002

¹²⁶ Ibid.

¹²⁷ Riksarkivet i Oslo. S-1329 Statspolitiet Ga Jødeaksjoner, arkivboks L0014

¹²⁸ HL-senteret 2011. *Deportasjon av de norske jødene*.

<http://www.hlsenteret.no/kunnskapsbasen/folkemord/folkemord-under-nazismen/holocaust/norge/deportasjonen-av-de-norske-jodene.html> 21.04.2015

¹²⁹ Ottosen 1994: 334-360

¹³⁰ Riksarkivet i Oslo. S-1329 Statspolitiet Ga Jødeaksjoner, arkivboks L0013

Slik som tilfellet var ved aksjonen i oktober, ble det også denne gangen lagt stor vekt på statsborgerskap. I instruksen ble det slått fast at de arresterte måtte inneha norsk, tysk, kroatisk eller slovakisk statsborgerskap. Statsløse og jøder med pass fra de besatte områder ville også bli innbragt.¹³¹ Det blir gitt beskjed om at de arresterte skal medbringe: *Proviant for 4 dager. Arbeidsklær, skotøy, undertøy, ullteppe, spisetøy (kopp, tallerkener, kniv, skje og gaffe[l]), toiletsaker, eventuelle medisiner, samtlige rasjoneringskort og legitimasjonskort. Hvis de fremdeles har verdipapirer, bankböcker, gull og sølvsaker skal dette medbringes. (Bagasjen må være best mulig, men ikke for stor – kuffert, bylt e.l.) Leiligheten avlåsnes og nøkkelene merkes med anholdtes navn og adresse og medtas av gruppelederen*¹³². Antakelig ble delen som omhandlet hva jødene skulle pakke med seg, tatt med for å gi inntrykk av en fremtid etter arrestasjonene og deportasjonen ut av landet. Alle slike gjenstander ble imidlertid fjernet ved ankomst til Auschwitz.¹³³ Den ovennevnte instruksen er datert 25. november 1942 og forfatteren er Statspolitiet i Oslo og Aker. Nederst i instruksen gis det beskjed om at de anholdte skal transporteres til *mottakelsen* på Utstikker 1 i Oslo havn.¹³⁴ Dette antyder at den ble brukt for arrestasjonene i østlandsområdet. Notatet ble imidlertid funnet i serien Ga Jødeaksjoner, i mappen *Spørreskjema for jøder i Norge, Sandefjord-Ålesund*. Det som er spesielt med materialet i serien Ga Jødeaksjoner er at det i hovedsak er delt i to kategorier, dokumenter på jøder i Oslo og Aker, og materiale på jøder utenbys. Med utenbys menes jøder i alle andre byer enn det nærmeste Oslo-området. På bakgrunn av proveniens kan det antydes at instruksen kanskje ble brukt i forbindelse med aksjonene andre steder i landet. Dokumentet er også en kopi, noe som kan bety at instruksen ble brukt som mal ved aksjonene andre steder, også i Tromsø.

Det var de samme lovene som var grunnlaget for aksjonen i oktober, som også gjaldt arrestasjonene i november 1942. Personer som kunne mistenkes for statsfiendtlig aktivitet kunne arresteres, uten mulighet for å prøve saken inn for domstolene. I Statspolitiet i Tromsøs justisprotokoll er det den 26. november 1942 notert et innkommende telegram fra Stapo Oslo med melding om «Ingen aksjon før nærmere ordre»¹³⁵. Dette tyder på at aksjonen ikke

¹³¹ Ibid.

¹³² Ibid.

¹³³ NOU: 1997: 22. *Inndragning av jødisk eiendom i Norge under den 2. verdenskrig*.

¹³⁴ Riksarkivet i Oslo. S-1329 Statspolitiet Ga Jødeaksjoner, arkivboks L0013

¹³⁵ Riksarkivet i Oslo. S-6089 Statspolitiet avd. Tromsø C Justisprotokoll Cb arkivboks L0002

foregikk den 25. november i Tromsø, men heller en dag senere, altså den 26. november. Jeg har imidlertid ikke funnet noen ny beskjed i protokollen om igangsetting av arrestasjonene. Men ifølge Kristian Ottosen ble jødene i Tromsø arrestert den 26. november 1942.¹³⁶ De arresterte fra Tromsø den 26. november var Rebekka og datteren Ruth Sakolsky, Eva og Rosa Shotland og den eldre kjøpmannen Daniel Caplan.¹³⁷ Sistnevnte ble arrestert i aksjonen 26. oktober, men ble løslatt igjen på bakgrunn av at jøder over 65 år skulle løslates. Friheten varte imidlertid ikke lenge, og 15 dager etter at han ble løslatt, blir han igjen arrestert. I protokollen for Tromsø Statspoliti er det ikke notert en eneste hendelse i perioden 25. november til 3. desember.¹³⁸ Det er merkelig, men med tanke på den voldsomme aktiviteten som må ha foregått på kontoret i disse dagene, kan det hende at journalføring ble nedprioritert. Det første notatet som er nedskrevet etter at jødeaksjonen er gjennomført er datert 4. desember, der det står følgende: « S. skriv til Sipo m. fortegnelse over jøder som er transportert sydover»¹³⁹. I arkivet etter Statspolitiet i Oslo, serie Ga Jødeaksjoner, finnes et dokument datert 2. desember med fortegnelse over jøder fra Nord-Norge som ble innsatt på Bredtveit samme dag. I notatet står Eva Shotland, Rosa Shotland, Rebekka og Ruth Sakolsky, og Daniel Caplan fra Tromsø oppført. De ble innsatt på Bredtveit ved statspolitibetjent Stakston, og transportert nordfra av 1. politibetjent Akerøy og politikonstabel Voigt.¹⁴⁰ De arresterte jødene ankom altså Bredtveit 2. desember, og ble sendt sørover kort etter arrestasjonene 26. november.

4.3.1 Likvideringen av jødisk formue

Som jeg allerede har nevnt, ble det gjort beslag både under aksjonen i 1941 og i oktober 1942. Den sistnevnte jødeaksjonen hadde satt i gang en storstilt likvidering av jødisk formue, og en del eksempler er allerede nevnt. Jeg vil imidlertid ta med noen eksempler på likvideringen i tiden etter aksjonen 26. november. Som i flere andre byer, ble det i Tromsø opprettet et eget likvidasjonsstyre under ledelse av bokhandler Sverre Jakobsen (f. 6.5.1895).¹⁴¹ I protokollen hos Statspolitiet i Tromsø under tittelen *Jødeaksjonen 26/10-1942* er det notert den 22. desember 1942 at tre poliser for barna Robert og Sonja i familien Fischer ble sendt til

¹³⁶ Ottosen 1994: 334-360

¹³⁷ Ibid.

¹³⁸ Riksarkivet i Oslo. S-6089 Statspolitiet avd. Tromsø C Justisprotokoll Cb arkivboks L0001

¹³⁹ Ibid.

¹⁴⁰ Riksarkivet i Oslo. S-1329 Statspolitiet Ga Jødeaksjoner, arkivboks L0017

¹⁴¹ Broberg 2014: 243

likvidator A. Hansen, Tromsø. Hansen var en av medlemmene i likvidasjonsstyret, og? Likvidasjonsstyret realiserte. Den 4. januar 1943 noteres det i protokollen at elleve bankbøker er sendt likvidator A. Hansen, sammen med 21 poliser som tilhører medlemmer i familien Caplan.¹⁴² Tidligere, den 24. november mottar Statspolitiet i Tromsø telegram fra Likvidasjonsstyret med beskjed om at Daniel Caplans forretning er solgt, og at oppgjøret sendes bobestyreren A. Hansen.¹⁴³

Likvideringen av de jødiske boene var omfattende, og bidro sammen med deporteringen til en nærmest utslettelse av det jødiske samfunnet i Tromsø. Som allerede nevnt ble de jødiske forretningene som ikke allerede var beslaglagt av tyskerne, avviklet eller solgt videre til nye eiere. Varelagrene ble kjøpt opp av konkurrerende bedrifter, som tjente gode penger på å kjøpe beholdningen av varer billig. Lagrene til Moritz Klein og Daniel Caplan ble for eksempel kjøpt opp av en konkurrent i bransjen.¹⁴⁴ En del av de beslaglagte gjenstandene i jødeboene ble solgt på auksjon, blant annet ble Ruth Sakolskys barneseng og et skap solgt for 75 kroner på en auksjon for NS-medlemmer i Tromsø den 15. februar 1943.¹⁴⁵ Andre eiendeler som tilhørte familien Sakolsky ble overtatt av blant annet sjefen for Statspolitiet i Tromsø, Jacob Carl Lothe (f. 1914). Han var leder for Statspolitiets Tromsøavdeling fra 1. august 1942 frem til 1. oktober 1943.¹⁴⁶ I Landssvikoppgjøret etter krigen ble Lothe tiltalt for å ha kjøpt gjenstander fra arresterte jøder for 180 kroner. Men under etterforskningen kom det frem at Lothe egentlig hadde kjøpt verdier for 980 kroner fra beslaglagte jødebo.¹⁴⁷ Dette tiltalepunktet ble imidlertid frafalt, og Lothe ble ikke dømt for forholdet. En annen ting som det er verdt å merke seg i forbindelse med denne dommen, er at jødeaksjonene her ikke blir nevnt i det hele tatt. Lothe var sjef for Statspolitiet i Tromsø i hele den perioden som jødeaksjonene foregikk (med unntak av jødeaksjonen i 1941), og må som øverste leder både vært klar over, og involvert i forbrytelsene som ble begått mot byens jøder. Likevel kom det ikke opp noen tiltalepunkter som omhandlet jødeaksjonen isolert, og det ene punktet som

¹⁴² Riksarkivet i Oslo. S-6089 Statspolitiet avd. Tromsø C Justisprotokoll Cb arkivboks L0001

¹⁴³ Ibid.

¹⁴⁴ Broberg 2014: 244

¹⁴⁵ Broberg 2014: 242

¹⁴⁶ Harper, Christopher S. 2012. *Rettsoppgjørets behandling av deportasjonen av jødene fra Norge under okkupasjonen 1940-1945* http://www.hlsenteret.no/publikasjoner/digitale-hefter/pdf/rettsoppgjorets-behandling-av-deportasjo---harper-christopher-s_.pdf#page=8&zoom=auto,-146,397 07.05.2015

¹⁴⁷ Ibid.

omhandlet økonomisk vinning på bakgrunn av de beslaglagte formuer, ble frafalt.¹⁴⁸

Christoffer S. Harper, som har forfattet heftet utgitt av HL-senteret, påpeker utfallet som merkelig.

4.4 HVA SKJEDDE MED JØDENE SOM IKKE BLE ARRESTERT?

I forbindelse med aksjonene kan en sitte med inntrykket av at alle byens jøder ble arrestert. Selv om dette langt på vei er sannheten, fantes det jøder i Tromsø som unnslopp deportasjon. Grunnene til at enkelte kom fra krigsåra med livet i behold var ulike, men rasetilhørighet var et viktig punkt, for ja, tyskerne var opptatt av rase. I instruksene som ble brukt under aksjonen mot kvinnene og barna i november 1942, presiseres det alle jødiske kvinner og barn skal arresteres «Undtatt er de kvinner og menn som er gifte med personer som ikke har J. i passet»¹⁴⁹. Hvis du var gift med en arier, skulle du altså i utgangspunktet unnsnippe deportasjon. Men det var som eksemplene skal vise ikke noen automatikk i dette. Barn som hadde en jødisk og en ikke-jødisk forelder skulle heller ikke i utgangspunktet deporteres. I den følgende delen vil jeg se på familiene hvor det var overlevende etter krigen.

4.4.1 Familien Skouge

Harriet Skouge (f. Feinsilber) var født jøde og gift med den norske legen Erling Skouge. Under aksjonen i oktober 1942 ble fru Skouge pålagt å melde seg en gang daglig hos Tromsø politikammer, sammen med tre andre kvinner som ble klassifisert som *jøddinner*.¹⁵⁰ I Statspolitiet avd. Tromsøs justisprotokoll er det notert flittig angående Harriet Skouge i den første tiden etter jødeaksjonen den 26. november. Skouge ligger på sykehuset i forbindelse med en operasjon, og får tillatelse til å melde seg for politiet per telefon hver dag kl. 12 under sin rekonvalesens.¹⁵¹ Ekteskapet med nordmannen Erling Skouge skal beskytte henne fra deportasjon, men det var likevel ingen garanti. Henrik Broberg skriver at Harriet sammen med datteren Nina flyktet til Sverige under krigen, og ble der frem frigjøringen.¹⁵² Vi vet ikke

¹⁴⁸ Harper, Christopher S. 2012. *Rettsoppgjørets behandling av deportasjonen av jødene fra Norge under okkupasjonen 1940-1945*

¹⁴⁹ Riksarkivet i Oslo. S-1329 Statspolitiet Ga Jødeaksjoner, arkivboks L0013

¹⁵⁰ Riksarkivet i Oslo. S-6089 Statspolitiet avd. Tromsø C Justisprotokoll Cb arkivboks L0001

¹⁵¹ Ibid.

¹⁵² Broberg 2014: 219-220

hvor nærme fru Skouge var deportasjon, for kildene er tvetydige. I den tidligere nevnte protokollen mottas det først et telegram den 23. januar 1943 med melding om at Skouge ikke skal arresteres.¹⁵³ Tre dager senere mottar Statspolitiet i Tromsø igjen en beskjed fra Stapo Oslo med ordre om at Skouge skal transporteres til Oslo. Hva denne meldingen egentlig betyr kan være vanskelig å vite, og jeg har ikke funnet ytterligere dokumenter som belyser saken nærmere. Men det er nærliggende å tro at en internering på Bredtveit eller eventuell deportasjon var en mulighet. Hele familien Skouge overlevde krigen.

4.4.2 Familien Fischer

Herman Fischer giftet seg med den norske kvinnen Edith Johannesen. De fikk 5 barn sammen, og som følge av nazistenes raselover dermed ble klassifisert som halvjøder. Fischer skulle på samme måte som Harriet Skouge vært trygg på grunn av sin ariske kone, men Herman ble likevel arrestert to ganger, både under aksjonen den 18. juni 1941 og 26. oktober 1942. Dette eksemplet viser at et ekteskap med en ikke-jødisk ikke nødvendigvis var en beskyttelse mot arrestasjon. Herman Fischer ble løslatt etter en tid på Sydspissen i 1941, men i følge kildematerialet var ikke årsaken til løslatelsen hans ekteskap med Edith.¹⁵⁴ Han ble arrestert på nytt 26. oktober 1942 sammen med sønnene Bernhard og Oscar, som var halvjøder. De tre ble transportert sørover til Bredtveit i begynnelsen av november 1942, og ble innsatt den 9. november etter ordre av inspektør Dürbeck. Klokken kvart på to om natten blir de låst inn i avdeling F på Bredtveit. Transporten ut av landet med de jødiske menn fra Tromsø skulle gå den 26. november, og det hastet dermed med å få de tre jødene Fischer løslatt. Heldigvis, etter noen få dager i fengsel ble Bernhard og Oscar løslatt, etter ordre av den samme inspektør Dürbeck.¹⁵⁵ Det kommer ikke frem av løslatelsesdokumentet hvorfor de bes løslatt, men kanskje gikk det opp for dem at de to guttene var halvjøder?¹⁵⁶ I følge Henrik Broberg unngikk Herman Fischer arrestasjon fordi han lå på sykehus idet de siste deportasjonene fra Norge ble gjennomført.¹⁵⁷ Om det var dette, eller hans ekteskap med en arier som var årsaken, så overlevde i alle fall Herman Fischer krigen. Tragisk nok døde Fischer 26. juli 1945, kun to måneder etter krigens slutt, utslitt av påkjenningene han hadde

¹⁵³ Riksarkivet i Oslo. S-6089 Statspolitiet avd. Tromsø C Justisprotokoll Cb arkivboks L0001

¹⁵⁴ Riksarkivet i Oslo. S-1329 Statspolitiet Ga Jødeaksjoner, arkivboks L0016

¹⁵⁵ Riksarkivet i Oslo. S-1329 Statspolitiet Ga Jødeaksjoner, arkivboks L0017

¹⁵⁶ Broberg 2014: 291

¹⁵⁷ Ibid.

vært utsatt for.¹⁵⁸ Herman Fischer står derfor oppført sammen med de andre jødene som ble drept fra Tromsø på minnesteinen på Roald Amundsens plass. Moren Edith døde av sykdom i mars 1943, men de to eldste sønnene Oscar og Bernhard overlevde krigen, sammen med sine tre søsken.

4.4.3 Familien Caplan

Daniel Caplan hadde flere barn, en av dem var sønnen Hertze. Han var gift med Ingebjørg Caplan, og sammen fikk de datteren Anne-Lise. Hertze ble tatt under aksjonen i juni 1941 sammen med de andre arbeidsdyktige, mannlige jødene, og deportert med Monte Rosa 26. november 1942. Ingebjørg Caplan var av fødsel norsk, og var en av kvinnene som ble pålagt meldeplikt etter aksjonen 26. oktober 1942. Av protokollen for Statspolitiet i Tromsø går det frem at det lenge rådet usikkerhet om hvorvidt Ingebjørg skulle deporteres. Hun var arier, og skulle derfor i utgangspunktet ikke arresteres. Ingebjørg hadde imidlertid konvertert til jødedommen i etterkant av sitt giftemål med Hertze, og både hun og datteren Anne-Lise stod oppført som medlemmer av Det Mosaiske Trossamfund i Oslo.¹⁵⁹ Da politidepartementet innførte stempeling av jøders legitimasjonsbevis i januar 1942, var et av kriteriene at personen var medlem av Det Mosaiske Trossamfund. Legitimasjonsbeviset til Ingebjørg var derfor stemplet med en rød J, og det ble nå om å gjøre for familiens advokat å så mest mulig tvil omkring hennes medlemskap.¹⁶⁰ Saken blir tatt opp i innenriksdepartementet, men saksbehandleren Ragnvald Larssen konkluderer med at Ingebjørg ikke skal anses som jøde, fordi medlemskap i trossamfunnet kun er gjeldende hvis vedkommende er jøde.¹⁶¹ Ingebjørg og datteren unngår dermed deportasjon, selv om det var nære på. I Caplan-familien i Tromsø omkommer både far Daniel, og sønnene Jacob, Solly, Hertze og Conrad i Auschwitz. Jacobs kone Sara og sønnene Harry og Samuel som bodde i Narvik under krigen overlevde så vidt takket være Saras danske statsborgerskap. Bare to av Daniel Caplans barn overlevde krigen, datteren Cecilie som giftet seg i Danmark i 1930-årene, og sønnen Pincus, som bodde i Oslo og klarte å flykte.¹⁶² I Tromsø var det bare Ingebjørg og datteren Anne-Lise igjen av den jødiske Caplan-familien da krigen var over. En hel familie var nærmest utslettet, og en stor

¹⁵⁸ Broberg 2014: 294

¹⁵⁹ Broberg 2014: 194

¹⁶⁰ Ibid.

¹⁶¹ Broberg 2014: 197

¹⁶² Broberg 2014: 309

del av den jødiske minoriteten i byen borte. Familien Caplan er representert med fem av navnene på minnesteinen, fem liv som gjerne skulle fått utfoldet seg videre i den nordnorske kulturen og landskapet, hadde det ikke vært for jødeaksjonene i Tromsø.

4.4.4 Familien Smith

Herman Smith ble gift med Bergljot (f. Rønne) den 5. mai 1934, og de fikk barna Eva, Bjørg og Kjell Arman sammen.¹⁶³ Hermans kone var arier, og dette skulle i utgangspunktet beskytte ham fra deportasjon. Smith ble imidlertid arrestert allerede 18. juni 1941, i forbindelse med det tyske angrepet på Sovjetunionen. Siden ble han transportert sørover, og på tross av hans ekteskap med en norsk kvinne, blir han deportert med Monte Rosa den 26. november 1942, og drept 13. februar 1943 i Auschwitz.¹⁶⁴ De tre mindreårige barna som var halvjøder overlevde krigen, sammen med sin mor Bergljot, men pappa Herman kommer aldri tilbake.

4.4.5 Familien Goldmann

Familien Goldmann var en av få jødiske familier i Tromsø som ikke mistet en av sine kjære i grusomhetene under krigen. Ifølge Henrik Broberg bodde styrmann Ruben Goldmann en periode i Tromsø under krigen, og han var gift med den norske kvinnen Marie Elise (f. Stenvold). De fikk barna John, Amly og Ernst Ruben, som alle på grunn av morens nasjonalitet skulle vært trygge.¹⁶⁵ Men den vilkårlighet som kjennetegner en rekke diktaturstyrer, synes også å være et element i de norske jødeaksjonene. Selv om en ikke-jødisk ektefelle skulle beskytte fra arrestasjon, viser eksempelet med Herman Smith at dette ikke alltid var tilfellet. Ruben og de tre barna var derfor ikke uten videre trygge. Dette vises også i et telegram referert til i Broberg, hvor familien skaffet dokumentasjon på ikke-jødisk tilhørighet, gjennom en dåpsbekreftelse for den eldste sønnen.¹⁶⁶ Ingen av dem ble imidlertid deportert, og Goldmann var en av to jødiske familier i Tromsø som ikke mistet noen i den aller nærmeste familien under krigen.

¹⁶³ Broberg 2014: 155; 317

¹⁶⁴ Ottosen 1994: ; The Central Database of Shoah Victims' Names, Yad Vashem:

<http://db.yadvashem.org/names/nameDetails.html?itemId=5413229&language=en> 08.05.2015

¹⁶⁵ Broberg 2014: 319

¹⁶⁶ Broberg 2014: 209

4.4.6 Familien Klein

Moritz Klein bodde sammen med sin kone Mirjam (f. Fein), og datteren Anne-Rita i Alfheimveien 43.¹⁶⁷ Siden Mirjam selv var av jødisk slekt, var familien utsatt da forfølgelsene av jødene startet her til lands. Moritz ble arrestert sammen med de andre arbeidsføre menn i juni 1941, og slapp aldri ut igjen. Han ble deportert 26. november 1942 med Monte Rosa og døde 17. februar 1943 i Auschwitz.¹⁶⁸ Mirjam Klein og datteren Anne-Rita var ikke i Tromsø på det tidspunktet aksjonene mot kvinner og barn ble satt i gang. Siden Moritz hadde blitt overført til Grini våren 1942, flyttet Mirjam sammen med datteren til søsteren sin på Østlandet. Rett før aksjonene ble satt i gang i november ble familien varslet og de klarte å flykte til Sverige.¹⁶⁹ I familien Klein overlevde altså både Mirjam og Anne-Rita krigen, men Moritz ble en av de drepte jødene i det norske Holocaust, og navnet hans står representert på den jødiske minnesteinen i Tromsø.

4.4.7 Familien Sakolsky

Rebekka og Sellik Sakolsky bodde sammen med sin datter Ruth i Tromsø under krigen. De var begge av jødisk slekt, Rebekka var datteren til Meyer Lieb og Rosa, i Shotland-familien i Tromsø. Den lille familien ble totalt utslettet som følge av arrestasjonene og deportasjonen fra Norge. Sellik omkom i utryddelsesleiren Auschwitz 1. desember 1943, mens Rebekka og datteren Ruth begge omkom i gasskamrene 3. mars 1943.¹⁷⁰ Ruth ble det yngste offeret fra Tromsø, da hun to og et halvt år gammel døde i Auschwitz.

4.4.8 Zemack Resnick

Det er ikke kjent at Zemack Resnick hadde egen familie i Tromsø, og han er derfor ført opp med sitt eget navn. Resnick ble arrestert i aksjonen 18. juni 1941, men hadde ifølge Broberg et kort opphold utenfor Sydspissen fangeleir, da han i en periode lå på sykehus. Dette førte

¹⁶⁷ Broberg 2014: 318

¹⁶⁸ The Central Database of Shoah Victims' Names, Yad Vashem:

<http://db.yadvashem.org/names/nameDetails.html?itemId=5413512&language=en> 08.05.2015

¹⁶⁹ Broberg 2014: 215

¹⁷⁰ The Central Database of Shoah Victims' Names, Yad Vashem:

<http://db.yadvashem.org/names/nameDetails.html?itemId=9815737&language=en> 08.05.2015;

<http://db.yadvashem.org/names/nameDetails.html?itemId=9815738&language=en> 08.05.2015;

<http://db.yadvashem.org/names/nameDetails.html?itemId=9815739&language=en> 08.05.2015

imidlertid ikke til en rømning, og Resnick ble sendt sørover til Grini i april 1942. Han ble deportert den 26. november med Monte Rosa, og omkom ifølge Yad Vashems arkiver den 14. januar 1943 i Auschwitz.¹⁷¹

4.4.9 Familien Shotland

I dette underkapitlet har jeg stilt spørsmålet: Hva skjedde med de jødene som ikke ble arrestert? Dessverre, så kan ikke dette spørsmålet stilles for familien Shotland i Tromsø. Det er fordi tre, hele, generasjoner i Shotland-familien ble utslettet i krigsåra. Ikke en eneste ble tilbake da jødeaksjonene var over, foruten om sønnen Jan som Isak Shotland fikk med en norsk kvinne i 1933. Alle var borte, nesten alle var blitt drept. Den tidligere lederen for Synagogen i Tromsø, Meier Lieb, sønnen Isak som var TIL-spiller, broren Salomon, kretsmester på 100 m, alle var borte. Meyer Lieb ble deportert med Gotenland 24. februar 1943 sammen med kona Rosa, døtrene Eva og Rebekka og barnebarnet Ruth(Sakolsky).¹⁷² Salomon Shotland ble sendt ut av landet med Monte Rosa 26. november 1942, mens Isak Shotland ble deportert samme dato, men med Donau.¹⁷³ Rosa og Meyer Lieb, Eva, Rebekka og Rut ble alle ført rett inn i gasskamrene ved ankomst, og døde alle sammen den 3. mars 1943, mindre enn fire måneder etter arrestasjonene i Tromsø.¹⁷⁴ Salomon Shotland døde ifølge dødsregistrene i Yad Vashems arkiv 11. februar 1943 i Auschwitz.¹⁷⁵ Hans bror Isak Shotland nevnes i boka *Falskmyntner i blokk 19* av Moritz Nachtstern, hvor følgende står om Isaks siste dager: «*En morgen måtte en venn, Isak Shotland, hjelpe meg ut til appellen. Han klarte til og med å få meg inn på sykestua. Selv døde han bare et par uker senere. Han ble sparket i hjel.*»¹⁷⁶ Shotland ble satt til å arbeide i G. Farbens fabrikk i Monowitzleiren, en sideleir til Auschwitz, og døde ifølge dødsregistrene i museet i Auschwitz-Birkenau den 29. januar 1943.¹⁷⁷

¹⁷¹ Ottosen 1994: 335-363 ; The Central Database of Shoah Victims' Names, Yad Vadsem:
<http://db.yadvashem.org/names/nameDetails.html?itemId=9815739&language=en> 08.05.2015

¹⁷² Ottosen 1994: 335-363

¹⁷³ Ibid.

¹⁷⁴ Ibid.

¹⁷⁵ The Central Database of Shoah Victims' Names, Yad Vadsem:
<http://db.yadvashem.org/names/nameDetails.html?itemId=5412582&language=en> 09.05.2015

¹⁷⁶ Nachtstern, Moritz 1995. *Falskmyntner i blokk 19* . s. 44

¹⁷⁷ The Central Database of Shoah Victims' Names, Yad Vadsem:
<http://db.yadvashem.org/names/nameDetails.html?itemId=5412077&language=en> 09.05.2015

5 DIDAKTISK PERSPEKTIV

Temaet for denne oppgaven har vært Jødeaksjonene i Tromsø, og jeg har undersøkt arrestasjonene og den økonomiske likvideringen gjennom en realhistorisk tilnærming. I dette kapitlet ønsker jeg å se på jødeaksjonene i Tromsø i lys av undervisning i skolen, med et spesielt fokus på undervisning i ungdomsskole og videregående, fordi det er den aldersgruppen min utdanning er rettet mot.

5.1 HVA ER DIDAKTIKK?

Didaktikk kommer av det greske ordet *didaskhein* som betyr «å belære, formidle, undervise, analysere, bevise»¹⁷⁸. Fagtermen benyttes særlig i pedagogiske sammenhenger, og er knyttet til spørsmål innenfor læring og undervisning.¹⁷⁹ Læring foregår kontinuerlig i vårt hverdagsliv, og er livslang prosess fra vugge til grav. Undervisning er gjerne knyttet til en mer formell situasjon berammet av lærer, elev(er) og et innhold som det skal undervises i.¹⁸⁰ Ifølge Lyngsnes og Rismark er ikke didaktikk entydig definert, og det finnes både snevre og vide forståelser av begrepet. En smal forståelse vil se på didaktikk som valg og begrunnelse for faglig innhold, altså undervisningens *hva*. En bredere forståelse vil også la form og metoder, altså undervisningens *hvordan*, og begrunnelsen for de valg en gjør (*hvorfor*) komme inn under begrepet. En vid forståelse av begrepet er å definere didaktikk som undervisningens *hva, hvordan og hvorfor*.¹⁸¹ Den sistnevnte definisjonen legges til grunn i fortsettelsen av denne oppgaven.

5.2 FAGDIDAKTIKK

På 1950- og 1960-tallet vokste fagdidaktikk frem som eget fagområde, og i Norge startet denne utviklingen rundt 1970. Den tidlige fagdidaktikken beskjeftiget seg med akademiske

¹⁷⁸ Lyngsnes, Kitt og Marit Rismark 2009: *Didaktisk arbeid*: s. 24-25

¹⁷⁹ Ibid.

¹⁸⁰ Ibid.

¹⁸¹ Ibid.

fag, og grunntanken var at innenfor hvert fag fantes det egne strukturer og nøkkelbegreper som ble brukt av forskere i deres arbeid, og som måtte tydeliggjøres og overføres gjennom undervisning til elevene i hvert fag.¹⁸² Ifølge Lyngsnes og Risnes har en etter hvert gått litt bort fra denne grunnposisjonen, og i dag er det ikke kun vitenskapsfaget som er premissleverandør for fagdidaktikken, også generell didaktikk, pedagogikk og praksisfelt virker inn på fagdidaktikkens innhold.¹⁸³ Hva fagdidaktikk egentlig er, kan være vanskelig å definere, men Sjøberg her sitert fra Lyngsmark og Risnes gir følgende forklaring: «Med fagdidaktikk forstår vi overveielser som er knyttet til et fags situasjon i skole og utdanning.»¹⁸⁴ Dette er en snever forståelse hvor begrepet er knyttet eksklusivt til skolesituasjonen, men det er en relativt klar definisjon som gir et godt utgangspunkt for oppgaven videre. Historiedidaktikk er altså fagdidaktikk knyttet opp mot historiefaget, og forskningen på området stammer fra slutten av 1970-tallet på universiteter i blant annet Stanford, Leeds og London.¹⁸⁵ Vanlige fagdidaktiske problemstillinger er gjerne spørsmål om historiefagets legitimitet, hvordan faget kan læres og undervises og sentrale begreper i faget. Men i den følgende teksten vil jeg drøfte jødeaksjonenes relevans, legitimering og praksis i faget i skolen, gjennom didaktikkens spørsmål om hva, hvordan og hvorfor i undervisningen.¹⁸⁶

5.3 HVA ER JØDEAKSJONEN?

Jødeaksjonene har vært fokuset i den realhistoriske delen av oppgaven, og jeg skal ikke her gå noe mer inn på det. Men for sammenhengens skyld tas et lite sammendrag med.

Jødeaksjonene i Tromsø var egentlig flere arrestasjonsbølger som rammet jødene i byen i 1941 og 1942. Aksjonene var todelt, jødene ble både økonomisk og etter deportasjonen fysisk likvidert. 17 av jødene fra Tromsø døde, de fleste av dem ble drept i Auschwitz i 1943. Det lokale politiet bidro med registrering og stempling av jødernes legitimasjonsbevis, mens det var statspolitiet som utførte arrestasjonene. Beslag og likvidasjonen av økonomiske verdier ble i starten utført av det tyske sikkerhetspoliti, men da jødeaksjonene høsten 1942 kom i

¹⁸² Lyngsnes og Rismark 2009: 30

¹⁸³ Lyngsnes og Rismark 2009: 31

¹⁸⁴ Ibid.

¹⁸⁵ Lund, Erik 2011. *Historiedidaktikk*: s. 23

¹⁸⁶ Lyngsnes og Rismark 2009: 32

gang, tok et eget, norsk likvidasjonsstyre over. Under aksjonen i 1941 ble de jødiske arbeidsdyktige mennene i Tromsø arrestert av tyskerne, og internert på Sydspissen fangeleir. Ingen av de deporterte jødene fra Tromsø overlevde krigen.

5.4 HVORFOR ER JØDEAKSJONENE RELEVANT FOR UNDERVISNING?

På en måte kan det oppleves som en selvfølgelighet at jødeutryddelsene i Norge skal være et tema i undervisningen som elever får i norsk skole. Særlig etter å ha jobbet med emnet i flere måneder, og muligheten jeg har hatt til å gå dypere inn i jødeaksjonene her til lands. Andre verdenskrig har lenge vært et populært og viktig emne i historie, og et av de temaene som har skapt stort engasjement hos elevene gjennom flere tiår. Det er imidlertid flere grunner til at jødeaksjonene konkret, og andre verdenskrig som en større helhet, er et viktig tema i samfunnet, men også mer spesielt i historie-faget i skolen.

En av grunnene er den økende antisemittismen som vi ser i dagens Europa. Antisemittisme – fiendtlig holdning eller handling mot jøder fordi de er jøder¹⁸⁷, er imidlertid ikke noe nytt fenomen, opp gjennom historien har den jødiske folkegruppen vært utsatt for ulike former for forfølgelse og diskriminering, gjennom skiftende perioder og regimer. Antisemittismen i Norge er heller ikke av ny dato, den strekker seg lenger tilbake enn 1814, da Norge som ett av to land i Europa forbød jødene tilgang til riket.¹⁸⁸ I 1851 ble jødeparagrafen opphevet, men både under og forut for andre verdenskrig fikk antisemittismen igjen sterkere fotfeste, blandet sammen med en fremmedfrykt, antijudaisme, antikommunisme og raseteorier.¹⁸⁹ I dag har temaet fått ny relevans med tanke på terrorangrepene rettet mot jøder i både Belgia, Frankrike og Danmark. I Belgia ble tre personer skutt utenfor det jødiske museet i Brussel den 24. mai 2014.¹⁹⁰ I Frankrike ble fire gisler drept og flere skadet etter en gissel-aksjon i en Koscher-

¹⁸⁷ Simonsen, Kjetil 2015. *Antisemittisme*. <https://snl.no/antisemittisme> 11.05.2015

¹⁸⁸ Dybvig, Kjersti 2011. *Folkemordet i Rogaland*. Masteroppgave. Stavanger: Institutt for kultur- og språkvitenskap, Universitetet i Stavanger, s. 85

¹⁸⁹ Ibid.

¹⁹⁰ <http://www.dagbladet.no/2014/05/24/nyheter/belgia/utenriks/brussel/drap/33483363/> 11.05.2015

butikk i Paris den 9. januar 2015.¹⁹¹ Omkring en måned senere ble det avfyrt skudd utenfor synagogen i København, hvor en jødisk vakt ble drept ifølge Det jødiske samfund i Danmark.¹⁹² Disse hendelsene viser oss at jødehat og antisemittisme ikke er et utdøende fenomen, og utenriksminister Børge Brende uttalte følgende i etterkant av terroren i Danmark: «Jeg synes det er fryktelig skremmende at man skal se en oppblomstring av antisemittisme i det 21 århundre»¹⁹³. Antisemittismen som vi ser i dag er alvorlig, og fordrer et økt fokus på jødeaksjonene i undervisningen, både fordi hatet er rettet mot den samme gruppen som for 72-73 år siden, og fordi jødeaksjonene kan vise hvilke konsekvenser antisemittisme kan få. Det skal engang ha vært sagt at *De som ikke kjenner sin historie, er dømt til å gjenta den*¹⁹⁴, ordtaket kan virke noe slitt, og en kan tenke at det er flere faktorer enn historieløshet som virker inn for at en hendelse gjentas, noe som selvfølgelig stemmer. Men sitatet holder likevel en dyp sannhet, fordi et folkemord som Holocaust kan skje igjen. Det har vært folkemord i andre deler av verden etter 1945, om enn drivkraften har vært en annen. Kjersti Dybvig refererer til historiker Tore Linné Eriksen som med bakgrunn i Mark Levenes firebindsverk om folkemord skriver:

*Her blir det anlagt et perspektiv som analyserer folkemord som et fenomen som uløselig er knyttet til en globalhistorisk prosess der bl.a. kolonialisme, nasjonalisme, og framveksten av et internasjonalt statsystem er sentrale trekk. Slik blir folkemord sett på som et viktig innslag gjennom historien, istedenfor å bli isolert til å gjelde noen få tilfeller (eller ett eneste), noe som også gjør det vanskelig å oppfatte folkemord som en form for avvikende "sivilisasjonssammenbrudd" i Europa på 1930- og 1940 – tallet.*¹⁹⁵

Folkemord er med bakgrunn i denne forståelsen altså ikke en isolert hendelse, men knyttet til globalhistoriske prosesser, og et viktig innslag opp gjennom historien. Det er derfor viktig å

¹⁹¹ <http://www.vg.no/nyheter/utenriks/terrorangrepet-mot-charlie-hebdo/gisseltager-i-kosherbutikk-drept-fire-gisler-doede/a/23370898/> 11.05.2015

¹⁹² <http://www.vg.no/nyheter/utenriks/danmark/en-skutt-og-drept-utenfor-synagoge-i-koebenhavn/a/23396257/> 11.05.2015

¹⁹³ <http://www.dn.no/nyheter/politikk/Samfunn/2015/02/16/1908/brge-brende-krevende-jakt-p-terrorpenger> 11.05.2015

¹⁹⁴ Kohn, Ervin 2015. *Tale ved skammens stein 7. mai 2015*. <http://www.antirasistisk-senter.no/tale-ved-skammens-stein-7-mai-2015/> 13.05.2015

¹⁹⁵ Dybvig, Kjersti 2011. *Folkemordet i Rogaland*. Masteroppgave. Stavanger: Institutt for kultur- og språkvitenskap, Universitetet i Stavanger s. 9

få frem i historieundervisningen at Holocaust i Norge og Europa ikke var et isolert fenomen, men noe som også kan skje i dagens eller fremtidens samfunn.

Temaet er også aktuelt med tanke på de ulike jubileer knyttet til andre verdenskrig den siste tiden, blant annet 70 års markeringen av frigjøringen 8. mai 2015 og 72 års markeringen for transporten av den største gruppen jøder under krigen den 26. november 2014, hvor nå avdøde Samuel Steinmann ble hedret. I forbindelse med den store internasjonale minnemarkeringen for frigjøringen av Auschwitz 27. januar 2015, uttalte statsminister Erna Solberg at Norge vil bidra med 250 000 euro til Auschwitz-museets langsiktige arbeid.¹⁹⁶ Opplysning og kunnskap er slik støtten fra statsministeren understreker viktig, og temaet blir stadig viktigere fordi generasjonen som så jødeutryddelsen med egne øyne nå er i ferd med å forsvinne. Mange av tidsvitnene er gått bort, og i dag lever ingen av de norske jødene som overlevde konsentrasjonsleirene. Derfor blir undervisning om jødeaksjonene og jødeutryddelsene enda viktigere, fordi vi ikke selv kan høre øyenvitneskildringene fra tidsvitner som er i live i dag. Et velkjent uttrykk fra Holocaust-overlevende er at «*Vi må aldri glemme*», og gjennom undervisning om jødeaksjonene i Norge, kan skolen bidra til at denne delen av historien ikke blir glemt.

I de senere årene har det blitt et økt fokus i samfunnet på de underkommuniserte sidene av andre verdenskrig. Fra en mer svart-hvit fortelling, med kampen mellom det gode og det onde i sentrum, har nyere forskning og litteratur pekt på de vanskeligere sidene ved norsk krigshistorie. Tema som tyskerjentene, frontkjemperne- og søstrene, og også jødene historie er tatt opp, både i debatter og gjennom bokutgivelser og forskningsoppgaver. Nyanseringen av den offentlige fortellingen om krigen gjør det også nødvendig å ta dette inn i skolen, med større fokus på de marginaliserte gruppene, som jødene og jødeutryddelsene.

En viktig årsak til at oppgavens problemstilling er relevant, er det økte fokuset på lokal deltakelse og forankring som enkelte Holocaust-forfattere har fremmet de siste årene.¹⁹⁷ Mitt mål er at min oppgave også kan gi et lite bidrag til dette, ved å se på jødeutryddelsenes lokale forankring. Tidligere har fokuset i undervisning og lærebøker gjerne vært på Holocaust mer generelt, med mindre fokus på jødeaksjonenes konkrete forløp i Norge. Jeg husker fra min egen skolegang at vi så film fra en av konsentrasjonsleirene, (den gjorde sterkt inntrykk!), og at tematikken rundt landssvikerne ble tatt opp. Men det var kampen mellom motstandsbevegelsen og nazistene som var fokuset for situasjonen i Norge, jødene inngikk

¹⁹⁶ Lundbo, Sten og Kjetil Simonsen 2015. *Auschwitz*. <https://snl.no/Auschwitz> 11.05.2015

¹⁹⁷ Bl.a. Marte Michelet, Kjersti Dybvig og Henrik Broberg

som en del av Holocaust i Europa, mens det økonomiske landssviket, eller politiets rolle under jødeaksjonene fikk mindre fokus. Læreboken *Underveis* fra Gyldendal undervisning som jeg hadde på ungdomsskolen bekrefter dette bildet, ved at hele tre kapitler er viet temaet andre verdenskrig, hvor 7 av 102 sider er viet Holocaust i Europa, mens den norske jødeutryddelsen får omkring to sider.¹⁹⁸ I en liten faktaboks i *Underveis* kommer det frem at det var norsk politi som arresterte jødene, men at også en del politifolk advarte jødene før aksjonen. Videre står det at de fleste i politiet gjorde jobben uten å protestere, og at over halvparten av politifolkene i landet var NS-medlemmer.¹⁹⁹ Politiets rolle er altså ikke helt fraværende i læreboken, men ikke nevneverdig drøftet. Om selve jødeaksjonene står det: «Høsten 1942 ble alle jødiske menn arrestert, noen uker etter ble kvinnene og barna arrestert. Nesten alle ble sendt til Auschwitz.»²⁰⁰ Jødene i Norge blir i læreboken behandlet som én ensartet gruppe, uten at jødeaksjonene gis lokal forankring, noe jeg mener de bør få. Bakgrunnen for dette er at vi som Kjersti Dybvig påpeker har forskjøvet referansepunktet for Holocaust fra det lokale til det globale. Ansvar for jødeaksjonene skyves derfor ut av den lokale og nasjonale konteksten, og dette kan skape avstand til jødeutryddelsene i Norge. Aksjonene mot jødene kan på denne måten bli noe som ikke «angår oss», fordi ansvaret ikke forankres lokalt. Derfor er det viktig at jødeaksjonene på lokalt plan blir formidlet i undervisningen skolen, slik at denne avstanden hindres, og det lokale og nasjonale samfunnets ansvar og delaktighet i jødeutryddelsen kommer frem. Jødeaksjonene som tema legitimeres og aktualiseres indirekte gjennom lover og forskrifter for undervisningen. I den generelle delen av Kunnskapsløftet (heretter referert til som K-06) legges kristne og humanistiske verdier til grunn, hvor «friheten til å tro, tenke, tale og handle uten skille etter kjønn, funksjonsevne, rase, religion, nasjon eller posisjon»²⁰¹ er viktig. Det står ikke henvisning til jødeaksjonene i Norge konkret, hverken i generell del i læreplanen, i formålet for faget eller i kompetansemålene, men verdiene og målene for opplæringen legitimerer bruken av jødeaksjonene i undervisningen. De historiske begivenhetene omfatter en del av krigshistorien som rammet én gruppe mennesker i Norge, på bakgrunn av rasetilhørighet. Det er en diskriminerende praksis, og et

¹⁹⁸ Skjønberg, Harald 1998. *Underveis. Historie 9*: s. 91-193

¹⁹⁹ Skjønberg 1998: 177

²⁰⁰ Ibid.

²⁰¹ Læreplanen K06: http://www.udir.no/upload/larerplaner/generell_del/generell_del_lareplanen_bm.pdf

14.05.2015

klart brudd på menneskerettighetene. Et av formålene for historiefaget i videregående skole er at «Det skal fremme toleranse, gjensidig respekt og forståelse for menneskerettighetene.»²⁰². Historien om jødene kan på denne måten bli et eksempel på brudd på menneskerettighetene, og hvor det ble satt skille mellom mennesker på bakgrunn av rase. Hendelsene fra fortiden kan vise elevene hva konsekvensene kan bli hvis et helt eller deler av et samfunn ikke tar hensyn til grunnleggende rettigheter. Jødeaksjonene kan også bidra til historiebevissthet, gjennom at elevene ser at sin egen samtid er et resultat av fortiden. Historiebevissthet defineres slik av historikeren Bernhard E. Jensen:

*Historiebevidsthed tager afsæt i det forhold at fortiden er til stede i nutiden som erindring og fortidsfortolkning, og at fremtiden er til stede som et sæt forventninger. Begrepet retter altså opmærksomheden mod det menneskelige eksistensvilkår, at i en levet nutid indgår der altid så vel en erindret fortid som en forventet fremtid. Det refererer følgelig til hele det samspil, der findes mellem menneskers fortidsfortolkning, nutidsforståelse og fremtidsforventning*²⁰³

Vi er altså både historieskapte så vel som historieskapende, fortiden har formet oss, og vi kan forme fremtiden.²⁰⁴ Ved å se bakover, kan elevene forstå samtiden. Menneskerettighetene kom for eksempel som følge av begivenhetene under andre verdenskrig, og en kan stille spørsmålet om jødene hadde blitt en nasjonal minoritet i Norge foruten andre verdenskrig? I et av kompetansemålene etter Vg3 studieforbereende utdanningsprogram i historie, skal elevene «gjøre rede for bakgrunnen for de to verdenskrigene og drøfte virkninger disse fikk for Norden og det internasjonale samfunn»²⁰⁵. I undervisningen vil det i forbindelse med dette kompetansemålet være naturlig å berøre jødernes historie under krigen, og hvilken konsekvens det fikk for det norske samfunnet etter andre verdenskrig. Et annet kompetansemål for det samme alderstrinn lyder som følger: «eleven skal kunne (...) vurdere ulike ideologiers betydning for mennesker, politiske bevegelser og statsutvikling på 1900-tallet». Her vil det være naturlig at elevene blant annet undersøker nazismens og antisemittismens betydning for jødene, og i den forbindelse blir også jødeaksjonene aktuelle. Det finnes altså ingen formål eller kompetansemål som konkret nevner aksjonene mot jødene

²⁰² «Formål for historie» i *Læreplan i historie - fellesfag i studieforbereende utdanningsprogram vgs* <http://www.udir.no/kl06/HIS1-02/Hele/Formaal/> 15.05.2015

²⁰³ Jensen, Bernhard Eric 2006: *Historie – livsverden og fag*: s. 58-59

²⁰⁴ Lund 2011: 25

²⁰⁵ Læreplan K06: <http://www.udir.no/kl06/HIS1-02/Hele/Kompetansemal/Etter-Vg3-studieforbereende-utdanningsprogram/> 14.05.2015

under krigen, men temaet er legitimt i flere av kompetansemålene, og det ville være unaturlig om jødeaksjonene ikke inngikk som en del av undervisningen knyttet til en eller flere av disse målene.

5.5 HVORDAN KAN DET UNDERVISES I JØDEAKSJONENE?

Det finnes mange valgmuligheter når det gjelder form og metode for undervisning i historie, og jeg skal ikke her gå inn hvilke avveininger som kan gjøres i den forbindelse, men trekke fram noen momenter som kan være relevante i forbindelse med undervisning om jødeaksjonene.

5.5.1 Minnesteder

I en lokallhistorisk kontekst er det fint å kunne bruke minnesmerker og minnesteder knyttet opp mot historiske hendelser i undervisning. I Tromsø ble det lagt ned snublesteiner til minne om de 17 jødene fra Tromsø som omkom i Holocaust den 17. juni 1944. Minnesteinene er en del av det internasjonale prosjektet «Stolpersteine» startet av kunstneren Gunter Demnig i Tyskland i 1993. Snublesteinene består av en stein med en messingplate på, hvor både navn, tidspunkt for deportasjon og dødsdato er inngravert.²⁰⁶ Minnesmerkene støpes ned i fortauet utenfor stedet der jødene bodde før de ble deportert, og i Norge har vi i dag 236 snublesteiner.²⁰⁷ Det kan være nærliggende å tenke at jødeutryddelsen ikke fant sted i vårt nærmiljø, og i tidligere undervisning har fokuset gjerne ligget på den overordnede Holocaustprosessen, fremfor det lokale perspektivet. Det kan derfor være fint å ta elevene med til minnesmerker over jødeutryddelsene, slik som disse minneplatene i Tromsøs gater. Snublesteinene kan på denne måten vise at utryddelsen skjedde i vårt lokalmiljø, og være en konkret påminner om jødeaksjonene. Andre minnesmerker som en kan bruke i undervisning er minnesteinen over de drepte jødene fra Tromsø ved Roald Amundsens Plass. Den jødiske minnesteinen ble reist på privat initiativ av etterlatte i 1995, og viser navnene på de jødene fra Tromsø som døde i Holocaust. En tredje minnestein ligger i Storgata ved domkirke-plassen, til minne om krigens ofre, hvor også navnene på de jødiske ofrene står, reist av Tromsø forsvarsforening. Det er imidlertid blitt diskutert de senere år hvorvidt jødene faller inn under

²⁰⁶ Jødisk Museum Oslo. *Snublesteiner*: <http://jodiskmuseumoslo.no/forside/snublesteiner/> 14.05.2015

²⁰⁷ Ibid.

denne kategorien. De falt ikke i kamp for Norges frihet, men i kampen for sitt eget liv. Minnesmerker kan slik brukes i undervisning, både som et konkret minneste over fortidige hendelser, men også som utgangspunkt for diskusjon og refleksjon.

5.6 UTFORDRINGER I SKOLESITUASJONEN

Det er noen etiske overveielser som må gjøres i forbindelse med undervisning av et tema som jødeaksjonene i Norge, og mer spesielt ved undervisning om aksjonene som foregikk i Tromsø.

En aktuell problemstilling er allmenne personvern hensyn knyttet til hvem som kan navngis av de som deltok i jødeaksjonene. Hvor høyt på strå bør de være for at navn kommer frem? Når det gjelder ledende skikkelser, som Knut Rød, ministerpresident Quisling, lederen av sikkerhetspolitiet Oliver Møystad, og statsråd Albert Hagelin er det allment kjent at de hadde med jødeaksjonene å gjøre, og det er naturlig og allment godtatt at navnene brukes. Det er også viktig med tanke på krigshistorien at enkelte personer som deltok i jødeaksjonene nevnes, fordi det bidrar med troverdighet. Å navngi personer i slike stillinger, og som hadde stor delaktighet i aksjonene synes derfor ikke å være særlig problematisk eller kontroversielt. Deres deltakelse har vært kjent i flere år, og flere ble dømt for forholdene etter krigen. Vanskeligere blir det når det er snakk om personer på lavere nivå, som på ulike måter bidro i jødeaksjonene. Skal polititjenestemenn, offentlige ansatte og andre bidragsytere på samme nivå nevnes med navn? Debatten rundt offentliggjøring av navn knyttet til krigens skyggesider har økt de siste årene, særlig med tanke på Eirik Veums forfatterskap. Det er ikke alltid lett å trekke opp skillelinjene, men generelt kan en vel si at det bør tas større hensyn til personvern i skoleundervisningen enn i forskning.

Noe av det som har slått meg i arbeidet med oppgaven er de mange små bidrag fra enkeltpersoner som til sammen gjorde jødeutryddelsene mulig. Konkurrenten som kjøpte varelageret til sterkt reduserte priser, personene som kjøpte gjenstandene til familien Sakolsky på auksjon, skattemyndighetene som krevde avgifter av de arresterte jødene, eksemplene er mange. Disse bidragene bør absolutt komme frem i undervisningen om Holocaust i Norge, men det er ikke sikkert det er nødvendig å navngi disse bidragsyterne, eller? De ulike sidene ved jødeaksjonene, som den økonomiske likvideringen, arrestasjonene som ble gjennomført av norske politifolk, og de mange nordmenn som på ulike måter utnyttet jødeaksjonene til

egen vinning, bør bli en del av undervisningen i norsk skole, men å oppgi navnene vil ikke være nødvendig.

Når det gjelder undervisning på steder hvor det var et jødisk miljø, som i Tromsø, dukker det opp lokale personvern hensyn i tillegg til mer allmenne hensyn. En skal tenke på at det både kan sitte elever med slektninger som både ble utsatt for forfølgelsene, og som bidro i dem i klasserommet. Da blir hensynet til personvernet enda viktigere, og en skal trå varsomt.

Hvordan skal en for eksempel forholde seg til firma i byen som var ufordelaktig deltakende? Elever kan ha oldeforeldre, eller tippoldeforeldre som gjorde økonomisk gevinst på kjøp av jødiske forretninger eller varelagre. Samtidig må det ikke bli slik at personvern hensynet til deltakende i jødeaksjonene blir viktigere enn å få frem historien om hva som virkelig skjedde med jødene i Tromsø under krigen.

Et annet aspekt når det gjelder undervisning om jødeaksjonene, er den forskjellen man må gjøre med hensyn til alderstrinn. Elever på ungdomsskolen vil trenge en annen tilnærming enn elever på videregående. Historien om jødene i Norge er en trist og brutal historie, og for mange grufulle detaljer kan virke mot sin hensikt i lavere klassetrinn. Jeg har allerede nevnt fra min egen skolegang at vi så en film fra konsentrasjonsleirene, som gjorde sterkt inntrykk. Jeg kan ennå se for meg et bilde av de tynne, døde kroppene som ble vist i filmen. For min del ble dette et litt for sterkt og visuelt møte med Holocausts grusomheter, og andre virkemidler hadde kanskje bedre formidlet historien på det tidspunktet. Samtidig skal ikke sannheten om jødeutryddelsene holdes tilbake fordi den er så brutal. Det handler om å tilpasse undervisningen til aldersgruppen.

Hvordan vil det være å undervise om jødeaksjonene på steder hvor det ikke bodde jøder under krigen?

Et aspekt i undervisningen er at det gjerne vil være færre lokale personvern hensyn å ta, fordi det ikke skjedde arrestasjoner og likvidering av jødisk formue i lokalmiljøet. Det betyr sannsynligvis at ingen bedrifter i nærområdet tjente økonomisk på aksjonene, og sjansen for at det sitter elever med slektninger som ble rammet eller var ufordelaktig deltakende er mindre. Allmenne personvern hensyn må fortsatt likevel tas. En utfordring i undervisningen på steder hvor det ikke fantes et jødisk miljø under krigen, er at den lokale forankringen mangler. De lokale minnemarkørene mangler, og det finnes ikke lokale minnesteder knyttet til jødeaksjonene, slik som snublesteinene og minnesteinene i Tromsø, hvor elevene får et konkret møte med fortidens begivenheter.

Det betyr imidlertid at det blir desto viktigere å ha fokus på jødeaksjonene i undervisningen, fordi elevene kanskje ikke kjenner så godt til hendelsene fra før. Et eksempel på et sted hvor det ikke bodde jøder under krigen er min hjemkommune Namsos. En mulig retning for å gi jødeaksjonene en viss lokal forankring ville da vært å henvise til Rørvik, et lite sted lenger nord i fylket, hvor det var registrert en jøde under krigen. Elevene kunne prøvd og undersøke skjebnen til denne personen, og slik fått en større nærhet til temaet.

6 KONKLUSJON

Tema for denne masteroppgaven har vært jødeaksjonene i Tromsø. Jeg har gjennom arkivstudier og sekundærkilder forsøkt å belyse hvilke instruksjoner som lå til grunn for aksjonene, og hvilke forløp hver av de ulike aksjonene hadde. Tromsø skiller seg fra andre steder i landet med henhold til den tidlige arrestasjonen av mannlige jøder i juni 1941. Selv om arrestasjonene ble utført av det tyske sikkerhetspoliti, har aksjonen likhetstrekk med de senere aksjonene i 1942, og jeg vil derfor benevne den som den første jødeaksjonen. Det er tidligere kjent at tre av de mannlige jødene ble løslatt for en kortere periode fra Sydspissen. Gjennom arbeidet med oppgaven er det kommet frem at også Herman Fischer ble løslatt fra fangenskap. Initiativet til jødeaksjonene i Tromsø og landet for øvrig kom opprinnelig fra tysk hold, men det er uklart hvorfor jødeutryddelsene i Norge satte i gang på det tidspunktet som det gjorde. Den sannsynlige utløsende årsaken for aksjonene i juni 1941 var Tysklands angrep på Sovjetunionen, mens skuddene på Halden-toget i oktober synes å ha vært en utløsende faktor for aksjonene i 1942. Mange av forordningene som gjorde jødeaksjonene i Norge mulige kom fra norsk hold, og ble utført av det lokale politiet. Statspolitiet tok hånd om arrestasjonene, og transporterte de nord-norske jødene sørover. Den økonomiske likvideringen var en viktig del av jødeaksjonene, og bidro til at det jødiske samfunnet i Tromsø ble så godt som utslettet. Ingen av de deporterte jødene fra Tromsø overlevde krigen. Jødeaksjonene er et viktig tema i historieundervisningen, og aktualiseres i dag blant annet gjennom antisemittismen i samfunnet. Det er viktig å formidle jødeaksjonenes lokale forankring, slik at ansvaret for disse ikke forskyves fra det lokale til det globale, slik Dybvig påpeker at ofte er tilfelle.

7 REFERANSER

7.1 LITTERATUR

- Broberg, Henrik 2014. *Da byen ble stille*. Margbok. Tromsø
- Dybvig, Kjersti 2011. *Folkemordet i Rogaland*. Masteroppgave. Stavanger: Institutt for kultur- og språkvitenskap, Universitetet i Stavanger.
<http://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/185410/1/Dybvig,%20Kjersti.pdf>
- Dybvig, Kjersti 2012. *Jøder og politi i Stavanger*. Pax forlag. Oslo
- Harper, Christopher S. 2012. *Rettsoppgjørets behandling av deportasjonen av jødene fra Norge under okkupasjonen 1940-1945* http://www.hlsenteret.no/publikasjoner/digitale-hefter/pdf/rettsoppgjorets-behandling-av-deportasjo---harper-christopher-s_.pdf#page=8&zoom=auto,-146,397 07.05.2015
- Jensen, Bernard Eric 2006. *Historie – livsverden og fag*. Gyldendalske boghandel. København.
- Kjeldstadli, Knut 2010. *Fortida er ikke hva den en gang var*. Universitetsforlaget. Oslo
- Larsen, Stein Uglevik og Beatrice Sandberg m.fl. 2008. *Meldungen aus Norwegen 1940-1945. Teilband 1*. R. Oldenbourg Verlag. München
- Lund, Erik 2011. *Historiedidaktikk*. Universitetsforlaget. Oslo
- Lyngsnes, Kitt og Marit Rismark 2009. *Didaktisk arbeid*. Gyldendal norsk forlag. Oslo
- Mendelsohn, Oskar 1987. *Jødernes historie i Norge*. Universitetsforlaget. Oslo
- Michelet, Marte 2014. *Den største forbrytelsen*. Gyldendal norsk forlag. Oslo
- Nachstern, Moritz 1995. *Falskmyntner i blokk 19*.
- Ottosen, Kristian 2005. *I slik en natt*. Aschehoug. Oslo
- Skjønberg, Harald 1998. *Underveis, Historie 9*. Gyldendal norsk forlag. Oslo
- Ytreberg, Nils A. 1971. *Tromsø bys historie, Bind III*. Tromsø

7.2 UTRYKTE KILDER

Statsarkivet i Tromsø. Troms Politikammer. Krigsbrev 1940-1945. arkivboks 2378

Riksarkivet i Oslo. S-1329 Statspolitiet Hovedkontoret/Osloavdelingen, Ga Jødeaksjonene arkivboks L0001

Riksarkivet i Oslo. S-1329 Statspolitiet Hovedkontoret/Osloavdelingen, Ga Jødeaksjonene arkivboks L0002

Riksarkivet i Oslo. S-1329 Statspolitiet Hovedkontoret/Osloavdelingen, Ga Jødeaksjonene arkivboks L0013

Riksarkivet i Oslo. S-1329 Statspolitiet Hovedkontoret/Osloavdelingen, Ga Jødeaksjonene arkivboks L0014

Riksarkivet i Oslo. S-1329 Statspolitiet Hovedkontoret/Osloavdelingen, Ga Jødeaksjonene arkivboks L0015

Riksarkivet i Oslo. S-1329 Statspolitiet Hovedkontoret/Osloavdelingen, Ga Jødeaksjonene arkivboks L0016

Riksarkivet i Oslo. S-1329 Statspolitiet Hovedkontoret/Osloavdelingen, Ga Jødeaksjonene arkivboks L0017

Riksarkivet i Oslo. S-1708 Sosialdepartementet, Våre falne serie E Sakarkiv, arkivboks L0197

Riksarkivet i Oslo. S-1708 Sosialdepartementet, Våre falne serie E Sakarkiv, arkivboks L0174

Riksarkivet i Oslo. S-6089 Statspolitiet avd. Tromsø C Justisprotokoll Cb arkivboks L0001

7.3 WEBOGRAFI

Folkemord.no. *Deportasjon til utryddelsesleirene*. <http://www.folkemord.no/Tyskland-Joder/5279/6112> 13.03.2015

«Formål for historie» i *Læreplan i historie - fellesfag i studieforberedende utdanningsprogram vgs* <http://www.udir.no/kl06/HIS1-02/Hele/Formaal/> 15.05.2015

HL-senteret 2011. *Jødeforfølgelsene i Tyskland 1933-1939*. <http://www.hlsenteret.no/kunnskapsbasen/folkemord/folkemord-under-nazismen/holocaust/tyskland-1933-1939/jodeforfolgelsene-i-tyskland-1933-1939.html> 13.03.2015

HL-senteret 2011. *Deportasjonen av de norske jødene*. <http://www.hlsenteret.no/kunnskapsbasen/folkemord/folkemord-under-nazismen/holocaust/norge/deportasjonen-av-de-norske-jodene.html> 13.03.2015

Jødisk Museum Oslo. *Snublestener*: <http://jodiskmuseumoslo.no/forside/snublestener/>

14.05.2015

Kohn, Ervin 2015. *Tale ved skammens stein 7. mai 2015*. <http://www.antirasistisk-senter.no/tale-ved-skammens-stein-7-mai-2015/> 13.05.2015

Lundbo, Sten og Kjetil Simonsen 2015. *Auschwitz*. <https://snl.no/Auschwitz> 11.05.2015

Læreplanen K06:

http://www.udir.no/upload/larerplaner/generell_del/generell_del_lareplanen_bm.pdf

14.05.2015

Læreplan K06: <http://www.udir.no/kl06/HIS1-02/Hele/Kompetansemaal/Etter-Vg3-studieforberedende-utdanningsprogram/> 14.05.2015

NOU: 1997: 22. *Inndragning av jødisk eiendom i Norge under den 2. verdenskrig*. Hentet fra

<https://www.regjeringen.no/nb/dokumenter/nou-1997-22/id141043/?docId=NOU199719970022000DDDEPIS&q=&navchap=1&ch=3>

18.04.2015

NS-administrasjonen 1940-1945 (Statsrådsekretariatet, de kommisariske statsråder mm),
Protokoll (RA/S-4279/D/Db/L0098), 1942-1942

http://arkivverket.no/URN:db_read/db/39766/521/ og

http://arkivverket.no/URN:db_read/db/39766/520/?size=medium&mode=0 23.04.2015

Simonsen, Kjetil 2015. *Antisemittisme*. <https://snl.no/antisemittisme> 11.05.2015

Stortinget 2008. *Opphevelsen av Jødeparagrafen i Norges Grunnlov 1814 - 1851 - 2001*.

Kortfattet historikk og beskrivelse av dokumentasjonen.

<https://www.stortinget.no/no/Stortinget-og-demokratiet/Historikk/Historisk-dokumentasjon/Jodeparagrafen/Innledning/> 13.04.2015

The Central Database of Shoah Victims' Names, søk på ulike navn.

<http://db.yadvashem.org/names/nameDetails.html?itemId=5413229&language=en> 25.04.2015

<http://db.yadvashem.org/names/nameDetails.html?itemId=5413512&language=en> 08.05.2015

<http://db.yadvashem.org/names/nameDetails.html?itemId=9815737&language=en> 08.05.2015

<http://db.yadvashem.org/names/nameDetails.html?itemId=9815738&language=en> 08.05.2015

<http://db.yadvashem.org/names/nameDetails.html?itemId=9815739&language=en> 08.05.2015

<http://db.yadvashem.org/names/nameDetails.html?itemId=5412582&language=en> 09.05.2015

<http://db.yadvashem.org/names/nameDetails.html?itemId=5412077&language=en> 09.05.2015

7.4 NYHETSARTIKLER

Dagbladet.

<http://www.dagbladet.no/2014/05/24/nyheter/belgia/utenriks/brussel/drap/33483363/>

11.05.2015

Dagens næringsliv. <http://www.dn.no/nyheter/politikkSamfunn/2015/02/16/1908/brge-brende-krevende-jakt-p-terrorpenger> 11.05.2015

VG. <http://www.vg.no/nyheter/utenriks/terrorangrepet-mot-charlie-hebdo/gisseltager-i-kosherbutikk-drept-fire-gisler-doede/a/23370898/> 11.05.2015

VG. <http://www.vg.no/nyheter/utenriks/danmark/en-skutt-og-drept-utenfor-synagoge-i-koebenhavn/a/23396257/> 11.05.2015

7.5 ANNET

Avisa Tromsø, lørdag 24. oktober 1942, (Kopi av mikrofilm s. 2)

Bokomtale av *Jøder og politi i Stavanger*. <http://www.pax.no/joeder-og-politi-i-stavanger.5602262-331601.html> 30.11.2014

Opplysninger i mail fra Jødisk Museum Trondheim ved Lise R. Paltiel 7. april 2015

Opplysninger i mail fra Jødisk Museum Oslo ved Sidsel Levin 6. april 2015

Opplysninger i mail fra Norges hjemmefrontmuseum ved Frode Færøy 8. april 2015